МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

11.13 – МКР. 1951 «С» 2023.10.26. 010 ПЗ

ЗАДОНСЬКОГО ДАНІЇЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧА

2024 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Економічний факультет

УДК 631.11/.15:633-027.3

ПОГОДЖЕНО	**ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ**
Декан економічного факультету	**Завідувач кафедри економіки**
_____ **Анатолій ДІБРОВА**	_____ **Вікторія БАЙДАЛА**
(підпис)	(підпис)
«____» _____ 2024 р.	«____» _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах»

Спеціальність 051 «Економіка»
(код і назва)

Освітня програма «Економіка підприємства»
(назва)

Орієнтація освітньої програми _____освітньо-професійна_____
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Гарант освітньої програми к.е.н., доцент	_____ (підпис)	**Тетяна ГУЦУЛ** (ім'я та прізвище)
Керівник магістерської кваліфікаційної роботи д.е.н, доцент	_____ (підпис)	**Євгеній ЛАНЧЕНКО** (ім'я та прізвище)
Виконав	_____ (підпис)	**Данїїл ЗАДОНСЬКИЙ** (ім'я та прізвище)

Київ – 2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет

Завідувач кафедри економіки

д.е.н.,проф. _____ **Вікторія БАЙДАЛА**
(підпис) (ім'я та прізвище)

ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Задонському Даніїлу Олександровичу
(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність 051 «Економіка»
(код і назва)

Освітня програма «Економіка підприємства»
(назва)

Орієнтація освітньої програми _____освітньо-професійна_____
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської роботи: «Ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах»
Затверджена наказом ректора НУБіП України від 26.10.2023 р. № 1951 "С"
Термін подання завершеної роботи на кафедру 2024.11.15
(рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської роботи: монографії, періодичні наукові видання, нормативно-правові акти, інформаційні дані Держстату України, підручники, навчальні посібники.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретико-методичні основи ефективності виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах.
2. Економічний аналіз виробництва продукції рослинництва в аграрних формуваннях України.
3. Напрями підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Дата видачі завдання «13» листопада 2023 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ (підпис) **Євгеній ЛАНЧЕНКО** (ім'я та прізвище)

Завдання прийняв до виконання _____ (підпис) **Даніїл ЗАДОНСЬКИЙ** (ім'я та прізвище)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота на тему: «Ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах» викладена на 70 сторінках комп'ютерного тексту, містить 24 таблиці, 2 рисунки. Для написання магістерської роботи використано 52 джерела.

Метою магістерської роботи є обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Об'єкт дослідження – процеси господарської діяльності в рослинництві сільськогосподарських підприємств.

Предмет дослідження – теоретичні й науково-практичні засади ефективного виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження: абстрактно-логічний, системний підхід, монографічний, статистико-економічний.

У розділі 1 наведено теоретичні засади ефективного ведення господарської діяльності в рослинницьких підгалузях сільськогосподарських підприємств. У розділі 2 визначено стан і ефективність виробництва основних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах. У розділі 3 обґрунтовано напрями ефективного виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах. Доведено перспективність інтенсифікації вирощування сільськогосподарських культур в аграрному секторі економіки та удосконалення організації збуту рослинницької продукції в сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: ефективність, рослинництво, сільськогосподарське підприємство, інтенсифікація виробництва.

ЗМІСТ

ВСТУП……..……6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ……..…….8

1.1. Суть економічної ефективності сільськогосподарського виробництва….8

1.2. Система показників ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах……..….13

1.3. Фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств….21

РОЗДІЛ 2. СТАН І ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ……...……..27

2.1. Стан виробництва основних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах……....27

2.2. Аналіз ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах……36

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ……..…….42

3.1. Оцінка впливу застосування добрив і пестицидів у сільськогосподарських підприємствах …….…….42

3.2. Удосконалення організації збуту агропродовольчої продукції сільськогосподарськими підприємствами …….…..…..…47

3.3. Розвиток органічного землеробства як напрям диверсифікації агробізнесу…….56

ВИСНОВКИ……...…64

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..…66

ВСТУП

Виробництво агропродовольчої продукції є необхідним елементом системи забезпечення продовольчої безпеки кожної держави, їх економічних і політичних об'єднань. Даному питанню приділяється особлива увага з боку різних міжнародних інституцій (ООН, ФАО, СОТ, МВФ, Світовий банк, ЄС, Африканський союз, БРІКС тощо), щоб не допустити значних цінових коливань і обсягів поставок на світовому аграрному ринку.

Особливо актуальним для забезпечення продовольчої безпеки є стан виробництва рослинницької продукції, так як від цього залежить задоволення більшої частини продовольчих потреб населення. Україна попри більш як дворічну війну з рф і окупацію частини територій, продовжує займати важливе місце у виробництві й експорті рослинницької продукції у світовому масштабі. Тому наукові пошуки щодо обґрунтування перспективних напрямів виробництва основних видів продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами в Україні залишаються актуальними в сучасний складний період розвитку нашої держави.

Метою магістерської роботи є обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Завданнями магістерської роботи є:

- розглянути теоретичні основи ефективного виробництва продукції в підприємствах;
- узагальнити методичні засади розрахунку показників ефективності виробництва рослинницької продукції в аграрному секторі економіки;
- провести аналіз стану виробництва продукції рослинництва в аграрних формуваннях України;
- установити рівень урожайності вирощування сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах;

- обґрунтувати заходи інтенсифікації виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах;

- визначити напрями поліпшення збутової діяльності в сільськогосподарських підприємствах.

Об'єкт дослідження – процеси господарської діяльності в рослинництві сільськогосподарських підприємств.

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади ефективного виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження: абстрактно-логічний (для обґрунтування висновків і понять), історичний (для визначення динаміки обсягів продукції різних видів сільськогосподарських культур в аграрних формуваннях), системний підхід (для формування напрямів розвитку сільськогосподарських підприємств), монографічний (для дослідження передового досвіду ефективного господарювання в галузі), статистико-економічний (для побудови рядів динаміки, застосування кореляційно-регресійного аналізу) методи.

В якості теоретичної бази використовувалися монографії, законодавча база України, статистичні публікації Держстату України, учбові видання, статті, а також особисті дослідження.

За темою магістерської кваліфікаційної роботи опубліковано 1 тези доповідей за результатами проведення науково-практичної конференції.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

1.1. Суть економічної ефективності сільськогосподарського виробництва

В аграрній економіці немає єдиної думки щодо сутності економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. В даний час загальновизнано, що ефективність сільськогосподарського виробництва є економічною категорією, що характеризує ефективність використання живої та впорядкованої роботи. Це передбачає взаємозв'язок між отриманими результатами та витратами на їх досягнення. Звідси випливає, що економічна ефективність - це співвідношення між економічним ефектом (результатом) і витратами (ресурсами), які викликали ефект, або, навпаки, співвідношенням витрат або ресурсів і величини економічного ефекту.

Економічна ефективність показує кінцевий корисний результат використання засобів виробництва і праці (робоча сила, земля і капітал), віддачу сукупних вкладень. Більшість економістів погоджуються, що економічна ефективність відображається у взаємозв'язку між виробництвом та реалізованими витратами [1].

Ефективність сільськогосподарського виробництва відображає його ефективність і характеризує якість господарської діяльності. У категорії "ефективність виробництва" відображається ефект об'єктивних економічних законів, що в кінцевому підсумку призводить до ефективності виробництва. Однак ефективність є відображенням мети виробництва.

Отже, економічну ефективність сільськогосподарського виробництва слід розуміти як отримання максимальної кількості продукції з 1 га землі, від однієї голови великої рогатої худоби при найменших витратах праці та витратах на одиницю продукції. Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, виділяють такі види ефективності: технологічну, економічну та

соціальну. Технологічна ефективність є результатом взаємодії факторів виробництва, що характеризує продуктивність, отриману від живих організмів, що використовуються в сільському господарстві як засіб виробництва. У рослинництві врожайність сільськогосподарських культур та основні параметри якості продукції рослинництва (цукристість цукрових буряків, вміст олії - насіння соняшнику, білок у зернових тощо) - показники технологічної ефективності. У тваринництві продуктивність худоби та птиці, а також основні параметри якості продукції тваринництва, є технологічними показниками ефективності.

Економічна ефективність - виробництво будь-якого обсягу продукції з мінімальною вартістю відповідних ресурсів.

Соціальна ефективність відображає соціальний результат поліпшення умов праці, культурного, побутового та медичного обслуговування населення, підвищення заробітної плати тощо.

За рівнем розрахунку розрізняють такі види економічної ефективності:

- народногосподарська ефективність сільськогосподарського виробництва;
- економічна ефективність її різних галузей;
- економічна ефективність виробництва в окремих господарствах;
- економічна ефективність сільськогосподарських підприємств (господарства, ланки, цехи);
- економічна ефективність ведення рослинництва й тваринництва;
- економічна ефективність окремих видів культур, видів продукції, виробничих операцій;
- економічна ефективність агротехнічних, ветеринарних, технічних, організаційних та економічних заходів.

Ефективність виробництва як економічна категорія відображає вплив об'єктивних економічних законів, які проявляються в продуктивності виробництва. Ефективність показує кінцевий корисний ефект від використання засобів виробництва і живої праці, а також їх загальних інвестицій.

Існують такі поняття, як ефект і ефективність.

Ефект є результатом виробничо-господарської діяльності підприємства або тих чи інших заходів, що здійснюються в сільськогосподарському виробництві. Наприклад, зростання урожайності за рахунок використання добрив. Однак для того, щоб оцінити економічну ефективність використання добрив, необхідно порівняти отриманий результат із вартістю застосування добрив, тобто визначити економічну ефективність.

Ефективність виробництва визначається співвідношенням між результатами господарської діяльності підприємства і матеріальними, фінансовими і трудовими ресурсами (виробничими витратами), що використовуються для отримання цих результатів. Економічна ефективність означає виробництво певної кількості продукції з мінімальною вартістю відповідних ресурсів.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва полягає в отриманні певної кількості продукції з одного гектара землі, з однієї голови худоби за найменшою вартістю праці та грошей на виробництво одиниці продукції.

Критерієм економічної ефективності сільськогосподарського виробництва є збільшення маси товарів з найменшими витратами живої й уречевленої праці на її одиницю.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва вивчається на різних рівнях. Зокрема, виділяють такі економічні ефективності: народногосподарська; сільськогосподарське виробництво в цілому; різні галузі сільського господарства; виробництво сільськогосподарських підприємств та їх підрозділів; виробництво певних видів продукції; окремі заходи (меліорація, хімізація, агротехнічні заходи); впровадження науки і передового досвіду у виробництво.

Народногосподарська ефективність сільського господарства визначається такими показниками, як обсяг валової продукції та її окремі види на душу населення.

Визначення економічної ефективності виробництва в цілому для сільськогосподарських підприємств здійснюється:

- вартість валової продукції (грн.) на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на 1 люд.-год., на 1 грн. виробничих витрат, на 1 грн. основного капіталу;
- розмір чистої продукції (валового доходу), чистого доходу та прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 середньорічного працівника, 1 люд.-год., на 1 грн. витрат виробництва, на 1 грн. авансованого капіталу;
- норма прибутку та рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва.

Наведена вище система показників визначає економічну ефективність рослинництва в аграрному підприємстві. У цьому випадку вартість валової продукції рослинництва обчислюється на 1 га ріллі.

Економічна ефективність виробництва окремих видів продукції рослинництва характеризується системою таких показників:

- урожайністю;
- затратами праці на 1 ц продукції (люд.-год.);
- собівартістю 1 ц продукції;
- ціною реалізації 1 ц продукції;
- прибутком на 1 ц продукції;
- рівнем рентабельності виробництва певного виду продукції [2].

У словнику ефективність трактують так. *Ефективність виробництва* – співвідношення результатів (ефекту) діяльності людини для досягнення необхідного кінцевого результату до витрачених ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових тощо).

Розвиток суспільства, економіки країни передбачає систематичне підвищення ефективності у всіх сферах людської діяльності, яке виявляється при абсолютному чи відносному скороченні витрат.

Оскільки ефект буває економічним (збільшення продукції, прибутку тощо) та соціальним (поліпшення умов праці, збереження навколишнього середовища та здоров'я людини), то виділяється економічна ефективність та соціальна.

У сучасних умовах господарювання соціальна ефективність кінцевих результатів виробництва означає недопущення збільшення обсягів випуску продукції чи отримання прибутку за рахунок погіршення умов праці, завдавання шкоди навколишньому середовищу, зниження інших показників життєдіяльності людини. Показники економічної ефективності різноманітні, що обумовлено відмінностями видів витрат та отриманих результатів. Ними можуть бути відношення збільшення національного доходу, випуску продукції чи прибутку до капітальних внесків, які спричинили це збільшення.

Елементами ефективності виробництва є продуктивність праці, якість продукції, її матеріалоємність та фондоємність. Однак у певних економічних умовах динаміка ряду показників ефективності виробнитцва може бути різною. Так, підвищення якості продукції часто пов'язано з використанням більш коштовних матеріалів, збільшенням витрат праці на одиницю продукції. У свою чергу підвищення продуктивності праці та зниження експлуатаційних витрат у багатьох випадках досягається збільшенням капітальних внесків до основних фондів та може викликати зниження капіталовіддачі.

Зростання економічної ефективності виробництва є основою для досягнення високих соціальних результатів, а вони у свою чергу мають все більший вплив на економічний ефект, тому єдність та взаємозв'язок економічного та соціального підходів до ефективності виробництва – один з найважливіших принципів господарювання [3-4].

1.2. Система показників ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах

Згідно з тлумаченням, ефективний – який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект; який викликає ефект. Ефект – це результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів [5]. У Великій радянській енциклопедії термін «ефект» визначено так: (з лат. effectus – виконання, дія) – результат, наслідок яких-небудь причин, дій... ; у економічній енциклопедії – досягнутий результат у різних формах вияву (матеріальній, грошовій, соціальній і ін.) [6].

Економічний ефект – це корисний результат економічної діяльності, зиск від неї [6]; кількісна та якісна характеристика впливу елементів економічної системи на результативність її функціонування; різниця між результатами економічної діяльності й витратами, здійсненими для їх отримання та використання. Економічна ефективність – характеристика якого-небудь об’єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості); досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці; здатність системи в процесі її функціонування виробляти економічний ефект і дійсно створювати такий ефект.

Оскільки ефект буває економічним (збільшення виробництва продукції, рентабельності тощо), соціальним (покращення умов праці, рівня та якості життя, здоров’я людей), екологічним (збереження навколишнього природного середовища), інноваційним (економічний прогрес у результаті нововведень), технологічним (покращення кількісно-якісних характеристик виготовленої продукції), то розрізняють, відповідно, економічну, соціальну, екологічну, інноваційну, технологічну ефективність уже як відносні поняття тощо.

Учені Інституту аграрної економіки у виданому Довіднику економіста сільськогосподарського підприємства зазначають, що основною метою виробництва є одержання прибутку, зростання матеріального добробуту,

досягнення певного статусу, забезпечення зайнятості для себе й членів сім'ї в малому бізнесі чи фермерських господарств. Ефект – загальна сума вигод від діяльності підприємства, а ефективність – частка від ділення ефекту на витрати, здійснені підприємством із метою досягнення цього ефекту.

Діяльність будь-якого підприємства буде успішною там, де добре розвинена соціальна інфраструктура села, шляхова мережа та є кваліфіковані працівники. Створення зазначених соціальних, інфраструктурних і інших сприятливих умов можуть здійснювати держава, сільські громади, а ефекти від цього отримуватиме підприємство. Тому його власники й менеджмент мають із розумінням ставитися до підтримки заходів щодо розвитку соціальної інфраструктури села. Критерій ефективності в системі економічних, соціальних та інших відносин потребує від його учасників самообмеження в намаганні одержати надмірні ефекти (вигоди) або змусити інших учасників агробізнесу здійснити додаткові витрати, а також спільно знаходити компромісні рішення [7-11].

Ефективність сільськогосподарського виробництва в 1980-х роках визначалася рівнем віддачі трудових, матеріальних і земельних ресурсів. Кожний мав свій показник: продуктивність праці, фондовіддачу, продуктивність землі. В агроекономічній науці використовували такий методичний підхід: за кожним із часткових показників вираховувалися динамічні або територіальні індекси, і шляхом сумування або множення виводилися проста або зважена середня відповідних показників. Проводилася вартісна оцінка ресурсів, що формувало інтегральний знаменник для визначення загального показника ефективності. Широкого поширення отримав метод стандартизації шляхом віднесення індивідуальних значень показників до їх середнього значення в сукупності.

У сільському господарстві забезпечення високої економічної ефективності повинно органічно доповнювати досягнення соціальних результатів, соціального ефекту, зазначають Д. В. Шиян і Н. В. Ульянченко. Із соціальної сторони критерієм ефективності на мікрорівні виступає частка

прибутку підприємства, що спрямовується на покращення умов праці й відпочинку, задоволення соціальних потреб працівників, частка оплати праці в собівартості; на макрорівні – підвищення рівня та якості життя населення, його здоров'я й тривалості життя, освітньо-культурного рівня тощо. Ефективним з позицій екології можна вважати таке виробництво, у якого еколого-економічний ефект (економічна вигода з урахуванням вартості природоохоронних заходів, вартості природних ресурсів, втрат від нанесення шкоди довкіллю) є позитивним.

Учені обґрунтовують, що ефективне виробництво ще не означає, що воно є найбільш доцільне з позицій оптимальності витрат чи суспільної корисності продукту. Приватний інтерес обов'язково повинен перебувати в гармонії з інтересом суспільним. Якщо підприємство має високі показники рентабельності, але в умовах неповної зайнятості й використання ресурсів, то таке виробництво не можна вважати достатньо ефективним із позицій суспільства. Економічна й соціальна ефективність перебувають у органічному поєднанні.

Провівши аналіз методичних підходів до ефективності, їх класифікацію Р. М. Рудько, М. С. Маршалок і інші обґрунтовують такі види ефективності: технологічна (результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, які використовуються в сільському господарстві як засоби виробництва); економічна (співвідношення між результатами діяльності й виробничими ресурсами); соціальна та екологічна (формування відбувається під впливом додаткових вкладень екологічного спрямування, які виникають із метою забезпечення безпечного навколишнього середовища) ефективність.

Соціальна ефективність полягає в скороченні тривалості робочого тижня без зменшення заробітної плати, збільшенні кількості робочих місць і рівня зайнятості, покращенні умов праці та побуту, стану довкілля, безпеки життя, ліквідації важкої фізичної праці тощо. Соціальні наслідки виробництва можуть бути не лише позитивними, а й негативними (безробіття, інфляція, погіршення

екологічних показників). Зустрічається поняття «технічна неефективність» (зайві витрати…), «економічна неефективність» (неправильний розподіл ресурсів…) тощо.

Таким чином, ефективність може бути: економічна, коли порівнюється результат господарської діяльності з витратами живої і уречевленої праці; соціальна – виступає як характеристика соціальної складової розвитку суспільства, ступінь задоволення потреб населення від здійснення певних економічних і політичних заходів тощо; екологічна – визначає міру зменшення техногенного навантаження на природне довкілля, оцінку ефекту від здійснення природоохоронних тощо.

На відміну від категорій-іменників «ефект» і «ефективність», категорія-прикметник «ефективний» застосовується відносно певних процесів (явищ, заходів, напрямів розвитку, політики тощо), зокрема в аграрній сфері, для позначення забезпечення очікуваних (планових, прогнозованих, ймовірних, бажаних, позитивних) соціально-економічних наслідків і результатів, наприклад, виробничого, інноваційного процесу, аграрної політики, розвитку СТВ в аграрній сфері тощо.

Так, учені зазначають про відсутність в Україні ефективного регулювання сільськогосподарського ринку. Він залишається не результативним за критерієм обґрунтованості розподілу доходів і фінансової стабільності, яка є наслідком негативної дії комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів. Економічно ефективною державна підтримка може бути лише тоді, коли ефективна економіка. Ефективність же характеризує результат діяльності відносно витрат. Вона відображається у вигляді індексів, коефіцієнтів або відсотків.

Існує ряд обставин, що стоять на перешкоді формування ефективного економічного середовища для споживачів і виробників. Формування ефективної державної регіональної політики потребує всебічного обґрунтування пріоритетних напрямів та шляхів досягнення динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів,

підвищення рівня життя населення... Завданням ефективного економічного механізму є сприяння саме тій моделі конкуренції, що в конкурентних умовах забезпечує найбільш вагомий ефект.

Таким чином, ефективність є категорією притаманною більше господарським суб'єктам, її кількісно можна розрахувати за допомогою відповідних показників і охарактеризувати за певними критеріями. «Ефект» і «ефективний» як більш загальні категорії використовуються при дослідженні економічних явищ, процесів, об'єктів, механізмів, систем, відносин тощо. Наприклад, ефект можна розглядати як очікуваний і бажаний позитивний соціально-економічний результат соціальної, аграрної, регіональної, економічної, інвестиційної політики тощо, на виробництві його можна отримати в результаті впровадження організаційних і техніко-технологічних заходів тощо. Ефективний як слово-прикметник – це характеристика об'єкта, процесу, явища, інституту, практичного заходу, політики, системи, відносин тощо, які функціонують і забезпечують отримання позитивних конкретизованих результатів (ефектів).

У плані методичної ідентифікації ефектів інституційної безпеки не слід забувати про інституційну ефективність, інституційний ефект. Останній позиціонується як похідна від дії інститутів, як базисних (влада, власність, праця, вартість), так і похідних (управління, ціна, конкуренція, підприємництво). Також учений згадує про економічні ефекти (прибуток, дохід, рентабельність), соціальні (витрати на соціальні заходи), управлінські, техніко-технологічні (структура собівартості продукції), внутрігосподарські .

Соціальна ефективність – це відповідність результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства. Інтегруючим показником соціальної ефективності є підвищення народного добробуту, якості життя. У сучасних умовах господарювання соціальна ефективність кінцевих результатів виробництва означає недопущення збільшення обсягів випуску продукції чи отримання прибутку за рахунок погіршення умов праці, завдання шкоди навколишньому середовищу, зниження інших показників

життєдіяльності людини. У даному ракурсі слушною є теорія досягнення ефективності за Парето, коли, наприклад, перманентно досягаються кращі результати для всіх сторін соціально-трудових відносин. Якщо хоч одна сторона соціально-трудових відносин не матиме позитивного результату від певних економічних змін, заходів, упроваджень тощо, то ефективність за Парето буде відсутня.

Категорія «ефективність» може трактуватися як результативність (у ширшому розумінні) та продуктивність (у вужчому розумінні) того чи іншого соціально-економічного явища, процесу, суспільного виробництва тощо; вона представляє собою оцінку певного результату діяльності в співвідношенні з ресурсами, що були витрачені при цьому. Проте Результативність і ефективність розглядаються в органічній взаємодії як ціль і засіб їх досягнення. Перше поняття через механізми забезпечує кінцевий результат за кількісними, вартісними і якісними параметрами на всьому етапі створення продукту праці та доведення його до споживача [10-13].

Про поняття продуктивності як відношення між продукцією даної системи протягом певного проміжку часу й відповідними витратами системи, що повинно мати універсальне застосування. Поняття залишається незмінним незалежно від того, чи йдеться про індивіда, робочу групу, відділення, сільськогосподарське підприємство, об’єкт, регіон або галузь економіки. Продуктивність – економічна категорія, що визначає ефективність складових результативності за певний період часу через систему показників живої та уречевленої праці та методи їх вимірювання, соціальних внутрішніх, зовнішніх і природно-біологічних чинників залежно від мети та цілей суб’єкта економічної діяльності. Продуктивність слід розглядати невідривно від стратегічних цілей суспільства в економічному, соціальному й екологічному аспектах.

Ефективність виробництва як економічна категорія відображає дію об’єктивних економічних законів, які проявляються в результативності виробництва. Вона є тією формою, в якій реалізується мета суспільного

виробництва. Економічна ефективність показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, а також сукупних їх вкладень. У зв'язку з цим потрібно розрізняти такі поняття, як ефект і економічна ефективність. Ефект – це результат тих чи інших заходів, тобто результат виробничої діяльності підприємства. Але ефект не показує, вигіднапевна справа чи ні, адже той самий ефект може бути отриманий різними засобами, із різними витратами, і навпаки, однакові витрати можуть дати різні результати. Тому за ефектом не можна судити про доцільність діяльності. Потрібно зіставити ефект із витратами на його одержання й визначити, якою ціною він досягнутий. Саме про це свідчить економічна ефективність.

У самому загальному вигляді ефективність (Е) можна виразити відношенням ефекту (результату—Р) до витрат (В).

$$E = \text{Результат}/\text{Витрати виробничих ресурсів} \qquad (1.1)$$

Економічна ефективність показує кінцевий корисний результат від застосування всіх виробничих ресурсів й визначається порівнянням одержаних результатів і витрат виробничих ресурсів. Економічна ефективність є узагальнюючою економічною категорією, якісна ознака якої відображується у високій результативності використання засобів виробництва і праці.

Мірилом або оцінкою виробництва є критерій економічної ефективності. В науковому розумінні критерій – це властивість і якість ефективності, що відображає найістотнішу його суть і є основним принципомоцінки.

Оскільки споживання – кінцева мета виробництва, то лише на цій стадії видно, як ведеться виробництво й наскільки воно доцільне. Споживання ж здійснюється за рахунок національного доходу. Отже вихідним критерієм економічної ефективності виробництва є обсяг національного доходу, максимізація його розміру при найменших витратах засобів і праці. Найповніше уявлення про нього дає обсяг національного доходу з розрахунку на душу населення. Цей показник виступає критерієм економічної ефективності всього народного господарства.

Критерієм економічної ефективності на рівні підприємства є підвищення результативності діяльності шляхом мінімізації витрат або максимізації прибутку.

Прибуток показує абсолютний ефект діяльності підприємства без урахування використаних при цьому ресурсів, тому його слід доповнювати відносним показником – рентабельністю. Відносні показники мають ту перевагу, що вони не перебувають під впливом інфляції, оскільки є різновидом співвідношення прибутку та вкладеного капіталу. Економічний зміст таких показників полягає в тому, що вони характеризують прибуток, який отримується з кожної гривні засобів, що вкладаються в підприємство.

Усі показники рентабельності можуть бути плановими та фактичними. Різниця полягає в тому, що для визначення планової рентабельності беруть заплановані дані, для фактичної – фактичні.

Рівень рентабельності всіх організацій та установ залежить від величини прибутку, товарної продукції, витрат виробництва, величини основних виробничих засобів і нормованих обігових засобів. Важливими факторами, які забезпечують зростання прибутку та рентабельності підприємства, слугують зростання продуктивності праці, економія матеріальних ресурсів, підвищення капіталовіддачі та рівня технічного прогресу, а саме: механізації та автоматизації трудомістких технологічних процесів, удосконалення організації виробництва та ін. Якомога повніше врахування підприємством таких факторів сприятиме підвищенню ефективності його діяльності [13-18].

1.3. Фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств

В умовах ринку кожний господарюючий суб'єкт виступає як відособлений товаровиробник, який економічно і юридично самостійний. Господарюючий суб'єкт самостійний у виборі сфери бізнесу, формуванні товарного асортименту, визначає витрати, формує ціни, обліковує виручку від реалізації, а отже, визначає прибутки або збитки по результатах діяльності. В умовах ринку отримання прибутку є безпосередньою метою виробництва суб'єкта господарювання. Реалізація даної мети можлива тільки в тому випадку, якщо суб'єкт господарювання виробляє продукцію (роботи, послуги), які за своїми споживчими властивостями відповідають потребам суспільства.

Суспільству потрібні не гривневі еквіваленти, а конкретні товарно-матеріальні цінності. Акт реалізації продукту (робіт, послуг) означає і суспільне визнання. Отримання виручки за вироблену і реалізовану продукцію ще не означає отримання прибутку. Для виявлення фінансового результату необхідно виручку співставити із витратами на виробництво і реалізацію: коли виручка перевищує витрати, тоді фінансовий результат свідчить про отримання прибутку.

При рівності виручки і витрат вдається лише відшкодувати витрати – прибуток відсутній, а отже, відсутня і основа розвитку господарюючого суб'єкта. Коли витрати перевищують виручку, суб'єкт господарювання отримує збитки – це зона критичного ризику, що ставить господарюючий суб'єкт у критичне фінансове положення, яке не виключає й банкрутство. Збитки висвітлюють помилки, прорахунки в напрямках використання фінансових засобів організації виробництва, управління і збуту продукції.

Прибуток відображає позитивний фінансовий результат. Прагнення до отримання прибутку орієнтує товаровиробників на збільшення обсягу виробництва продукції, зниження витрат. Це забезпечує реалізацію не тільки цілі суб'єкта господарювання, але й цілі суспільства – задоволення суспільних потреб. Прибуток сигналізує, де можна досягти найбільшого приросту вартості, створює стимул для інвестування в ці сфери.

Прибуток являє собою вироблений і обов'язково реалізований додатковий продукт. Він створюється на всіх стадіях відтворювального циклу, але свою специфічну форму отримує на стадії реалізації. Прибуток – основна форма чистого доходу (разом із акцизами та ПДВ).

На величину прибутку, її динаміку впливають фактори, як залежні, так і не залежні від зусиль господарюючого суб'єкта.

Фактори внутрішнього середовища вивчаються і враховуються у господарській практиці, на них можна впливати в плані збільшення прибутку. До внутрішніх факторів відносяться: рівень господарювання, компетентність менеджера, конкурентоспроможність продукції, зарплата, рівень цін на реалізовану продукцію, організація виробництва і праці.

Практично поза сферою впливу знаходяться фактори зовнішнього середовища: рівень цін на спожиті ресурси, конкурентне середовище, бар'єри входу, податкова система, державні органи управління, політичні, соціальні, культурні, релігійні тощо.

Величина прибутку залежить від напрямів діяльності господарюючого суб'єкта: виробничого, комерційного, технічного, фінансового і соціального.

Прибуток як результат фінансової діяльності виконує певні функції. Прибуток відображає економічний ефект, одержаний внаслідок діяльності суб'єкта господарювання. Він становить основу економічного розвитку суб'єкта господарювання. Ріст прибутку створює фінансову базу для

самофінансування, розширеного відтворення, вирішення проблем соціального і матеріального характеру трудового колективу. За рахунок прибутку виконуються зобов'язання фірм перед бюджетом, банками та іншими фірмами. Прибуток – це не тільки фінансовий результат, але й основний елемент фінансових ресурсів. Звідси випливає, що прибуток виконує відтворювальну, стимулюючу і розподільчу функції. Він характеризує міру ділової активності і фінансового добробуту фірми. По прибутку визначають рівень віддачі авансованих засобів в доходність вкладень в активи.

В умовах ринкових відносин суб'єкт господарювання повинен прагнути якщо не до одержання максимальної величини прибутку, то до тієї величини прибутку, яка забезпечить динамічний розвиток виробництва в умовах конкуренції, дозволить йому утримувати позиції на ринку даного товару, забезпечити його живучість. Вирішення даних задач передбачає не тільки знання джерел формування прибутку, але й визначення мотивів оптимального їх використання. Управління прибутком виступає в якості одного із двох базових напрямків фінансової політики і ставить своєю задачею максимізацію доходів за наявних джерел фінансових результатів з одночасним розширенням загальної номенклатури цих джерел.

Одержання прибутку можливе за рахунок монопольного стану або унікальності продукту на ринку того або іншого товару. Реалізація даного джерела можлива за рахунок постійного оновлення продукту і утримання частки виробництва і збуту. Проте необхідно враховувати вплив таких факторів, як зростаюча конкуренція з боку інших суб'єктів господарювання і антимонопольна політика держави.

Одержання прибутку, яке стосується практично всіх фірм, пов'язане з виробничою і підприємницькою діяльністю. Величина прибутку в даному випадку залежить від правильності вибору бізнесу, від створення

конкурентоспроможних умов продажу товарів, від обсягів виробництва, від величини і структури витрат виробництва.

В сучасних умовах найважливішим джерелом збільшення прибутку є інноваційна діяльність. Реалізація даного джерела передбачає постійну роботу по зміні споживчих властивостей продукції, робіт і послуг.

Для оцінки рівня ефективності роботи одержаний результат – прибуток – співставляється із витратами або з використовуваними ресурсами. Рентабельність характеризує міру доходності, вигідності і прибутковості. Співставлення прибутку із витратами або ресурсами характеризує рентабельність. Рентабельність – відносний показник, який має властивості порівняльності, а отже, може використовуватися при порівнянні різних суб'єктів господарювання. Показники рентабельності дають змогу оцінити, який прибуток має суб'єкт господарювання з кожної гривні засобів, вкладених у активи.

Виділяють показники рентабельності, які використовуються для оцінки ефективності застосовуваних у виробничій, комерційній та іншій діяльності авансованих ресурсів і витрат, і показники, на підставі яких визначають доходність і ефективність використання майна.

Оцінюючим показником виробничо-фінансової діяльності суб'єкта господарювання є рентабельність продаж. Вона відображає рівень попиту на продукцію, роботи і послуги, тобто настільки правильно суб'єкт господарювання визначив товарний асортимент і товарну стратегію. Рентабельність продаж характеризує відношення прибутку до величини виручки від реалізації продукції (робіт, послуг), відображене у відсотках:

$$Р_п = П / ВР \times 100\%, \quad (1.2)$$

Однією із умов процвітання фірм є розширення ринку збуту продукції за рахунок зниження ціни на реалізовані товари. Проте даний процес не

супроводжується зниженням цін на спожиті ресурси, роль дефлятора ціни у формуванні доходності знижується. Це переключає сферу зусиль керівництва фірм на контроль за внутрішніми факторами росту прибутку, зниженням матеріаломісткості, трудомісткості, підвищенням фондовіддачі основних фондів і зміни обсягу, якості і структури продукції, на рівень організації і управління, на структуру капіталу і його джерел, на прибуток по видах діяльності і його використання.

Фірма може випускати декілька видів продукції. Щоб визначити вплив рентабельності окремих виробів на загальну рентабельність продукції, необхідно:

- розрахувати питому вагу кожного виду продукції в обсязі реалізації;
- розрахувати індивідуальні показники рентабельності;
- визначити величину впливу рентабельності окремих виробів на її середню величину.

Для цього необхідно значення індивідуальної рентабельності помножити на питому вагу виробів у загальному обсязі реалізованої продукції.

Рентабельність капіталу характеризує величину прибутку з кожної вкладеної гривні засобів фірми.

Основними показниками рентабельності капіталу є:

- рентабельність активів (майна);
- рентабельність поточних активів;
- рентабельність інвестицій;
- рентабельність власного капіталу.

Рентабельність майна = Прибуток у розпорядженні фірми / Середню величину активів х 100%.

Рентабельність майна свідчить, скільки одиниць прибутку одержано з одиниці вартості активів незалежно від джерела залучених засобів.

Під прибутком у розпорядженні фірми розуміють прибуток, який залишається після сплати податків і погашення витрат, які відносяться на чистий прибуток:

Рентабельність поточних активів = Прибуток у розпорядженні фірми / Середня величина поточних активів х 100%.

Для фірм, що працюють на принципах акціонерних товариств, основним показником оцінки міри доходності вкладених капіталів прийнято вважати відношення чистого прибутку, балансового прибутку до джерел власного капіталу:

Рентабельність власного капіталу = Сума чистого прибутку / Джерела власних засобів х 100%.

Даний показник характеризує величину прибутку на 1 грн. власних засобів. Коефіцієнт рентабельності власного капіталу відіграє важливу роль при оцінці рівня котирування акцій на біржі.

Різниця між показниками рентабельності всіх активів і власного капіталу зумовлена залученням зовнішніх джерел фінансування. Якщо залучені засоби приносять більше прибутку, ніж виплата відсотків на цей залучений капітал, то різниця може бути використана для підвищення віддачі власного капіталу. Проте в тому випадку, якщо рентабельність активів менше, ніж проценти, які сплачуються за залучені засоби, вплив залучених засобів на діяльність фірми повинен бути оцінений негативно [4-6].

РОЗДІЛ 2
СТАН І ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Стан виробництва основних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах

Виробництво агропродовольчої продукції є необхідним елементом системи забезпечення продовольчої безпеки кожної держави. Даному напряму приділяється особлива увага з боку міжнародних інституцій (ООН, ФАО, МОП, МВФ, Світовий банк, ЄС, БРІКС тощо), щоб не допустити значних цінових змін на аграрному ринку. Проблематика розвитку аграрного сектору економіки в Україні, зокрема виробництва продукції рослинництва, постала у важкі часи воєнного стану з лютого 2022 р. Незважаючи на захоплення рф частини територій Приазов'я України, на решті територій, підконтрольній Україні, сільськогосподарські товаровиробники продовжували вирощувати сільськогосподарські культури та утримувати худобу й птицю.

Протягом аналізованого трирічного періоду випуск валової сільськогосподарської продукції у фактичних цінах зріс на 81 %, збільшується частка продукції, яка виробляється сільськогосподарськими підприємствами (табл. 2.1).

Проте, враховуючи інфляційні процеси і тимчасову втрату територій внаслідок воєнного захоплення росією, випуск агропродукції у співставних цінах 2016 р. за три роки зменшився незначно – до 534,4 млрд грн, а у сільськогосподарських підприємствах – до 348,4 млрд грн. Більшу частину (65,9 %) валової агропродукції в Україні виробляють сільськогосподарські підприємства і в 2022 р. вона становила у співставних цінах 2016 р. 348,4 млрд грн, у якій питома вага рослинницької продукції становила 81,3 %.

Таблиця 2.1

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в Україні

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Випуск с.-г. продукції у фактичних цінах, млрд грн	892,9	1366,5	1073,9	181,0
У т.ч. с.-г. підприємствами, %	**63,4**	**68,0**	**65,9**	2,5
Випуск с.-г. продукції у постійних цінах 2016 р., млрд грн	612,1	712,6	534,4	-77,7
У т.ч., % рослинництва	**77,3**	**81,4**	**78,2**	0,9
тваринництва	22,7	18,6	22,8	0,1
Випуск с.-г. продукції с.-г. підприємствами у постійних цінах 2016 р., млрд грн	**395,7**	**484,1**	**348,4**	-47,3
У т.ч., % рослинництва	**81,7**	**85,3**	**81,3**	-0,4
тваринництва	18,3	14,7	18,7	0,4
Питома вага продукції рослинництва с.-г. підприємств у валовому виробництві продукції рослинництва, %	**68,3**	**71,2**	**67,7**	-0,6

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Ураховуючи кон'юнктуру цін на агропродовольчому ринку всередині і ззовні держави, більші кількісні показники обсягів виробництва рослинницької продукції в Україні по зерновій продукції, соняшнику та цукровому буряку забезпечують сільськогосподарські підприємства (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Обсяги виробництва сільськогосподарських культур у підприємствах, млн т

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Зернові та зернобобові культури	**51718,0**	**69689,1**	**42315,2**	-9402,8
Буряк цукровий фабричний	**8627,1**	**10353,7**	**9508,0**	880,9
Соняшник	**11492,9**	**14214,0**	**9988,8**	-1504,1
Картопля	398,1	494,6	433,5	35,4
Овочеві культури	1491,1	1402,1	444,5	-1046,6
Плодові та ягідні культури	340,5	464,2	352,6	12,1
Виноград	99,0	101,0	83,0	-16,0

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Зрештою, постає питання щодо визначення головних видів рослинницької продукції, які виготовляють підприємства, на базі яких формуються великі

партії реалізації за кордон та направляються на подальшу переробку на вітчизняні підприємства харчової і переробної промисловості (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Питома вага виробництва сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах України, %

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Зернові та зернобобові культури	**79,6**	**81,0**	**78,6**	-1,0
Буряк цукровий фабричний	**94,3**	**95,4**	**95,6**	1,3
Соняшник	**87,7**	**86,7**	**88,2**	0,5
Картопля	1,9	2,3	2,1	0,2
Овочеві культури	15,4	14,1	5,9	-9,5
Плодові та ягідні культури	16,8	20,8	17,7	0,9

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Такі види виробництва культур можна назвати стратегічними, оскільки вони вагомим чином впливають на формування торговельного балансу держави, доходи й, зрештою, фінансово-господарські показники сільськогосподарських підприємств. До них у першу чергу можна віднеси такі культури: пшениця, кукурудза, соняшник, а останніми роками ще соя та ріпак. Статистичні дані [19] підвереджують, що зерно зазначених культур, продукти їх переробки становлять основу експортних поставок за кордон.

Враховуючи складну ситуацію з логістичними механізмами вивезення експортоорієнтованої рослинницької продукції за кордон необхідно звернути увагу на виробництво плодоовочевої групи культур, які на сьогодні більше зосереджено в господарствах населення й базується на примітивних технологіях. Такий напрям диверсифікації агробізнесу в сільськогосподарських підприємствах забезпечить зменшення ризиків щодо реалізації продукції і збільшить кількість робочих місць, адже це трудомістке виробництво агропродукції.

Більшість сільськогосподарських підприємств України господарюють на невеликих площах сільськогосподарських угідь (20-500 га) і переважно це звичайні або сімейні фермерські господарства (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні у 2022 р.

Показник	Кількість підприємств		Площа с.-г. угідь	
	од.	% до загальної кількості	тис. га	% до загальної площі с.-г. угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	29631	100,0	17274,4	100,0
У т.ч. площею, га до 5,00	478	1,6	1,8	0,0
5,01–10,00	1242	4,2	9,7	0,1
10,01–20,00	2099	7,1	32,6	0,2
20,01–50,00	**6655**	**22,4**	247,0	1,4
50,01–100,00	**3939**	**13,3**	286,3	1,6
100,01–500,00	**7904**	**26,7**	1924,8	11,1
500,01–1000,00	2766	9,3	1980,8	11,5
1000,01–5000,00	4055	13,7	**8459,6**	**49,0**
більше 5000,00	493	1,7	**4331,8**	**25,1**

Примітка. Фактично подали звіт за ф. № 4-сг (річна) "Звіт про посівні площі сільськогосподарських культур".

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Проте майже половину сільськогосподарських угідь, які є в користуванні підприємств (2022 р.), обробляють підприємства з площею 1000-5000 га (їх можна вважати типовими середньотоварними агроформуваннями України), 25% – більше 5000 га.

Загальна площа посівів сільськогосподарських культур у підприємствах на кінець 2022 р. становить 16,4 млн га, що менше близько на 20 % за попередні періоди через окупацію рф південних регіонів України (табл. 2.5).

У структурі посівів сільськогосподарських підприємств найбільше займає зерновий клин – 8,7 млн га (53,2 %), у тому числі озима пшениця – 3,9 млн га, кукурудза – 3,4 млн га тощо. Технічні культури в сільськогосподарських підприємствах займають 7,3 млн га (44,4 %), у тому числі найбільші площі сільськогосподарських угідь відведено під соняшник – 4,5 млн га, сою – 1,4 млн га та ріпак озимий – 1,2 млн га.

Таблиця 2.5

Площі сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах, тис. га

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
С.-г. культури – всього	19722,6	20198,7	16433,2	-3289,4
У т.ч. **Зернові та зернобобові культури**	**11251,1**	**11791,3**	**8741,2**	-2509,9
з них **пшениця озима**	**4883,2**	**5297,5**	**3935,8**	-947,4
пшениця яра	107,6	130,2	162,6	55,0
жито озиме	82,4	115,9	56,8	-25,6
жито яре	0,2	0,4	0,8	0,6
ячмінь озимий	768,5	882,3	599,7	-168,8
ячмінь ярий	480,7	443,4	263,4	-217,3
овес	69,5	55,5	41,0	-28,5
просо	133,1	60,4	40,5	-92,6
гречка	46,0	52,0	88,9	42,9
рис	11,2	10,4	0,7	-10,5
кукурудза	**4353,4**	**4438,8**	**3394,3**	-959,1
культури зернобобові	262,4	260,8	134,1	-128,3
Технічні культури	7904,7	7920,9	7302,9	-601,8
з них буряк цукровий фабричний	205,1	212,9	172,0	-33,1
соняшник	**5358,9**	**5516,9**	**4501,3**	-857,6
соя	**1167,1**	**1127,4**	**1384,9**	217,8
ріпак озимий	**1082,3**	**961,5**	**1154,3**	72,0
ріпак ярий (кольза)	30,5	30,9	23,9	-6,6
гірчиця	20,6	17,0	18,3	-2,3
льон олійний (кудряш)	13,2	27,2	33,0	19,8
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	58,5	56,9	33,4	-25,1
з них картопля	17,1	19,5	16,8	-0,3
овочі відкритого ґрунту	37,1	32,5	15,8	-21,3
баштанні продовольчі	3,0	2,9	0,5	-2,5
Кормові культури	508,3	429,6	355,7	-152,6
з них коренеплоди кормові	0,2	0,5	0,1	-0,1
кукурудза кормова	243,6	197,1	184,8	-58,8
Трави однорічні	301,5	269,2	194,8	-106,7
Трави багаторічні	868,6	819,1	723,9	-144,7
Насадження культур плодових та ягідних	60,0	58,4	44,3	-15,7
Виноградники	26,2	23,5	18,5	-7,7

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Найменше площ сільськогосподарських угідь у підприємствах зайнято овочевими й кормовими культурами, картоплею, садами тощо. У відносних

показниках площі сільськогосподарських угідь підприємств наведено у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Питома вага посівів сільськогосподарських культур підприємств у загальній площі посівів в Україні, %

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Питома вага посівів с.-г. культур с.-г. підприємств у загальній площі посівів с.-г. культур (багаторічних насаджень), %	70,1	70,7	70,2	0,1
У т.ч. Зернові та зернобобові культури	73,1	73,7	71,8	-1,3
Технічні культури	85,7	85,7	88,1	2,4
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	3,2	3,1	2,1	-1,1
Кормові культури	30,3	28,0	26,9	-3,4
Трави однорічні	26,5	25,0	25,3	-1,2
Трави багаторічні	20,6	19,5	16,4	-4,2
Насадження культур плодових та ягідних	27,4	26,9	22,9	-4,5
Виноградники	67,0	64,2	61,3	-5,7

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Так, більшість площ сільськогосподарських угідь підприємств зайнято під посівами зернових (близько 70 %), і технічних культур (до 90 %), про що свідчать дані вищенаведеної таблиці. Зовсім небагато площ зайнято овочевими культурами (2-3 %) й плодовими насадженнями (23-27 %), кормовими культурами, на яких більше спеціалізуються сільські домогосподарства.

Аналіз даних групування сільськогосподарських підприємств за площами угідь під певною культурою і її урожайністю дало наступні результати. Так, більша урожайність пшениці простежується в господарствах з більшими площами посівів під даною культурою (табл. 2.7). Це підтверджує наукові положення щодо ефекту масштабу виробництва зернової продукції в сільськогосподарських підприємствах, спеціалізацію виробництва продукції. Так, 45-46 ц/га зерна пшениці отримують підприємства, які мають більше 2000 га посівів пшениці.

Таблиця 2.7

Групування підприємств за розмірами зібраної площі пшениці у 2022 р.

Розподіл площі с.-г. підприємств	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц/га
	од.	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	18604	100,0	16261,5	100,0	40,9
з них з площею, га: до 100,00	11482	61,7	1362,6	8,4	34,2
100,01–200,00	2432	13,1	1354,1	8,3	37,4
200,01–500,00	2609	14,0	3325,2	20,5	39,5
500,01–1000,00	1299	7,0	3763,4	23,1	41,2
1000,01–2000,00	579	3,1	3459,2	21,3	43,1
2000,01–3000,00	121	0,7	1337,1	8,2	**46,0**
більше 3000,00	82	0,4	1659,9	10,2	**45,4**

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Щодо врожайності експортоорієнтованої культури – кукурудзи на зерно, то тут подібна залежність простежуються як і з пшеницею: більшу урожайність мають господарства, де більша площа посівів під даною культурою (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Групування підприємств за розмірами зібраної площі кукурудзи у 2022 р.

Розподіл площі с.-г. підприємств	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц/га
	од.	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	12760	100,0	22301,0	100,0	69,1
з них з площею, га: до 100,00	7856	61,6	1602,7	7,2	55,5
100,01–200,00	1777	13,9	1585,2	7,1	61,1
200,01–500,00	1726	13,6	3586,6	16,1	65,2
500,01–1000,00	770	6,0	3755,5	16,8	70,3
1000,01–2000,00	361	2,8	3620,3	16,2	**73,6**
2000,01–3000,00	118	0,9	2114,7	9,5	**74,2**
більше 3000,00	152	1,2	6036,0	27,1	**73,9**

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Аналогічна ситуація з урожайністю ячменю й соняшнику: більша урожайність формується у сільськогосподарських підприємствах, які мають більші площі посівів відповідних культур (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Групування підприємств за розмірами зібраної площі ячменю у 2022 р.

Розподіл площі с.-г. підприємств	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц/га
	од.	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	9041	100,0	2949,8	100,0	35,1
з них з площею, га: до 100,00	6967	77,1	660,9	22,4	31,0
100,01–200,00	1007	11,1	524,6	17,8	35,7
200,01–500,00	801	8,9	874,5	29,7	35,4
500,01–1000,00	201	2,2	488,0	16,5	**36,2**
більше 1000,00	65	0,7	401,8	13,6	**41,1**

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Подібна ситуація з урожайністю соняшнику: більша урожайність формується у сільськогосподарських підприємствах, які мають більші площі посівів відповідних культур (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Групування підприємств за розмірами зібраної площі соняшнику у 2022 р.

Розподіл площі с.-г. підприємств	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц/га
	од.	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	18182	100,0	9988,8	100,0	22,4
з них з площею, га: до 100,00	10546	58,0	733,0	7,3	18,2
100,01–200,00	2631	14,5	762,4	7,7	19,9
200,01–500,00	2842	15,6	1901,8	19,0	20,9
500,01–1000,00	1262	7,0	1866,8	18,7	21,2
1000,01–2000,00	607	3,3	1836,6	18,4	22,3
2000,01–3000,00	153	0,8	938,1	9,4	**25,4**
більше 3000,00	141	0,8	1950,1	19,5	**27,6**

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Незначно відрізняється урожайність сої в господарствах із різними площами посівів даними культурами (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Групування підприємств за розмірами зібраної площі сої у 2022 р.

Розподіл площі с.-г. підприємств	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц/га
	од.	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	8677	100,0	3129,2	100,0	23,1
з них з площею, га: до 100,00	6310	72,7	403,2	12,9	19,5
100,01–200,00	1093	12,6	336,3	10,7	21,4
200,01–500,00	797	9,2	549,2	17,5	22,2
500,01–1000,00	238	2,7	402,2	12,9	**24,1**
1000,01–2000,00	139	1,6	485,2	15,5	**25,2**
більше 2000,00	100	1,2	953,1	30,5	**24,9**

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Подібна ситуація простежується з урожайністю ріпаку в сільськогосподарських підприємствах із різними площами посівів даними культурами (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Групування підприємств за розмірами зібраної площі ріпаку у 2022 р.

Розподіл площі с.-г. підприємств	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц/га
	од.	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	5178	100,0	3301,2	100,0	28,7
з них з площею, га: до 100,00	2467	47,6	301,4	9,1	25,8
100,01–200,00	1111	21,5	455,5	13,8	27,7
200,01–500,00	1084	20,9	985,4	29,9	28,7
500,01–1000,00	346	6,7	691,1	20,9	29,3
більше 1000,00	170	3,3	867,8	26,3	30,2

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Незначно відрізняється урожайність цукрового буряку в господарствах із різними площами посівів даними культурами (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Групування підприємств за розмірами зібраної площі цукрового буряку фабричного у 2022 р.

Розподіл площі с.-г. підприємств	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц/га
	од.	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	486	100,0	9508,0	100,0	553,6
з них з площею, га: до 100,00	287	59,1	676,6	7,1	569,2
100,01–200,00	73	15,0	621,4	6,5	577,9
200,01–500,00	64	13,2	1185,7	12,5	623,2
500,01–1000,00	26	5,3	1072,3	11,3	572,1
більше 1000,00	36	7,4	5952,0	62,6	517,9

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Найбільші валові збори врожаю цукрового буряку мають господарства (62,6% загального валового збору у сільськогосподарських підприємствах держави), які виділяють під посіви даної культури більше 1000 га посівної площі.

2.2. Аналіз ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах

Одним із показників ефективності виробництва продукції рослинництва є урожайність сільськогосподарських культур. У наступній таблиці наведено дані урожайності по різних культурах сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2.14

Урожайність сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах, ц/га

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Зернові та зернобобові культури	46,4	59,3	50,3	3,9
з них пшениця	39,8	47,4	40,9	1,1
ячмінь	34,8	42,3	35,1	0,3
кукурудза на зерно	60,9	83,7	69,1	8,2
Технічні культури: буряк цукровий фабричний	421,0	486,6	553,6	132,6
соняшник	21,4	25,6	22,4	1,0
соя	21,3	27,5	23,1	1,8
ріпак	23,0	29,3	28,7	5,7
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі: картопля	229,4	251,3	261,1	31,7
овочі відкритого ґрунту	396,1	420,5	282,4	-113,7
Кормові культури: коренеплоди кормові	279,5	351,3	334,6	55,1
кукурудза кормова	250,6	324,4	298,3	47,7
Трави однорічні на сіно	33,3	36,9	49,1	15,8
Трави однорічні на корм зелений, сінаж, силос, трав'яне борошно	127,9	150,8	134,6	6,7
Трави багаторічні на сіно	35,1	43,9	39,1	4,0
Трави багаторічні на корм зелений, сінаж, силос, трав'яне борошно	157,6	181,2	163,4	5,8
Сіножаті на сіно	18,9	23,2	24,1	5,2
Сіножаті на корм зелений, сінаж, силос, трав'яне борошно	94,3	97,8	103,5	9,2
Пасовища культивовані на сіно	16,8	16,2	26,4	9,6
Пасовища культивовані на корм зелений, сінаж, силос, трав'яне борошно	60,0	75,6	106,4	46,4
Насадження культур плодових та ягідних	77,4	108,7	105,6	28,2
Виноградники	40,3	46,0	46,9	6,6

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

В останні роки в Україні простежуються високі показники урожайності сільськогосподарських культур. Так, по групі зернових і зернобобових культур вона становить близько 50 ц/га, зокрема у складному для держави 2022 р. озима пшениця мала урожайність 40,9 ц/га, кукурудза на зерно – 69,1 ц/га. По технічних культурах простежується також прогрес в отриманні високих врожаїв: у 2022 р. урожайність цукрових буряків становила 553,6 ц/га, дещо зменшилась урожайність соняшнику, сої та ріпаку.

Зменшення урожайності базових сільськогосподарських культур, які вирощуються в сільськогосподарських підприємствах, пояснюється складною ціновою і логістичною ситуацією по закупівлі насіння, добрив, отрутохімікатів, пального аграріями, їх вчасного й достатнього використання.

Однак у суспільному секторі аграрної економіки – сільськогосподарських підприємствах вже довгий час простежуються вищі рівні врожайності сільськогосподарських культур порівняно з дрібними товаровиробниками – сільськими домогосподарствами, про що свідчать дані Держстату України [19].

Винятком тут є урожайність плодово-ягідних насаджень і винограду, яка набагато нижча порівняно з домогосподарствами. Тому останнім варто надати всебічну підтримку: фінансову, організаційну, матеріально-технічну, дорадчу тощо. І найбільш активні й ефективні дрібні товаровиробники – сільські домогосподарства варто трансформувати у формальні види малого агропідприємництва, наприклад, фермерські господарства, зокрема на базі реєстрації фізичної особи – підприємця як найбільш оптимальну форму ведення малого агробізнесу.

Одним із напрямів інтенсифікації землеробства й підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах через отримання більших врожаїв є проведення меліоративних заходів, зокрема зрошення у степовій і частково лісостеповій зонах України. Як свідчать статистичні дані (табл. 2.15), де проведено полив сільськогосподарських культур має місце вагомий приріст урожайності сільськогосподарських культур.

Проте, на жаль, через воєнні дії на Півдні й Сході України не дозволяють збільшити площі посіві сільськогосподарських культур, на яких можна проводити зрошення. Тому вона зменшилась по багатьох культурах зернової групи. Збільшення врожайності сільськогосподарських культур простежується по всіх досліджуваних культурах, крім соняшнику у 2022 р.

Таблиця 2.15

Площа та врожайність сільськогосподарських культур на зрошуваних землях у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га зернові та зернобобові культури	188,5	200,6	48,9	-139,6
у т.ч. пшениця	74,0	64,0	12,0	-62,0
ячмінь	35,2	36,5	3,8	-31,4
соняшник	72,1	61,1	11,7	-60,4
соя	87,3	90,5	8,7	-78,6
картопля	4,5	5,8	3,2	-1,3
овочі відкритого ґрунту	22,7	20,4	6,0	-16,7
У % до загальної площі посівів с.-г. культур: зернові та зернобобові культури	1,7	1,7	0,6	-1,1
соняшник	1,3	1,1	0,3	-1,0
соя	7,4	7,9	0,6	-6,8
картопля	26,2	30,1	19,3	-6,9
овочі відкритого ґрунту	60,9	62,0	38,7	-22,2
Урожайність, ц/га: зернові та зернобобові культури	59,1	71,4	58,9	-0,2
у т.ч. пшениця	46,4	52,7	45,8	-0,6
ячмінь	49,9	51,9	41,0	-8,9
соняшник	26,9	27,4	20,3	-6,6
соя	29,7	34,1	26,6	-3,1
картопля	277,2	278,4	298,0	20,8
овочі відкритого ґрунту	529,3	548,1	389,7	-139,6
Приріст урожайності порівняно з вирощуванням без штучного поливу культур, ц/га: зернові та зернобобові культури	12,7	12,1	8,6	-4,1
у т.ч. пшениця	6,6	5,3	4,9	-1,7
ячмінь	15,1	9,6	5,9	-9,2
соняшник	5,5	1,8	-2,1	-7,6
соя	8,4	6,6	3,5	-4,9
картопля	47,8	27,1	36,9	-10,9
овочі відкритого ґрунту	133,2	127,6	107,3	-25,9

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Вагомий приріст урожайності сільськогосподарських культур зафіксовано по овочевій групі та картоплі, пшениці та ячменю тощо.

У сільськогосподарських підприємствах з початком російсько-української війни дещо погіршилася загальна ситуація за фінансово-економічними показниками сільськогосподарських підприємств (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Фінансово-економічні показники господарської діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	82041,2	238497,5	86774,7	4733,5
Підприємства, які одержали прибуток до оподаткування: у % до загальної кількості	83,2	89,0	79,1	-4,1
фінансовий результат, млн грн	108113,9	246625,9	124031,8	15917,9
Підприємства, які одержали збиток до оподаткування: у % до загальної кількості	16,8	11,0	20,9	4,1
фінансовий результат, млн грн	26072,8	8128,4	37257,2	11184,4
Чистий прибуток (збиток), млн грн	81509,3	237639,8	85901,2	4391,9
Підприємства, які одержали чистий прибуток: у % до загальної кількості	83,1	89,0	79,0	-4,1
фінансовий результат, млн грн	107592,8	245770,3	123163,1	15570,3
Підприємства, які одержали чистий збиток: у % до загальної кількості	16,9	11,0	21,0	4,1
фінансовий результат, млн грн	26083,5	8130,4	37261,9	11178,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	14,0	37,8	14,1	0,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	19,2	41,9	21,0	1,8

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Прибутковим залишається ведення агробізнесу в 79,1 % сільськогосподарських підприємств. Загальний рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств становить 14,1 %, рентабельність операційної діяльності – 21%.

Такий рівень рентабельності забезпечується завдяки збільшенню реалізаційних цін на продукцію рослинництва сільськогосподарських підприємств, що наведено в динаміці за 2020-2022 рр. (табл. 2.17). Зокрема ріст цін по реалізації продукції зернового господарства підприємств відбувався на 33,5 %, олійних культурах – 38,6 %, цукрові буряки – на 80,4 %, овочі подорожчали у три рази тощо.

Таблиця 2.17

Середні ціни на продукцію рослинництва, реалізовану сільськогосподарськими підприємствами, грн/т

Вид рослинницької продукції	Рік			2022/ 2020, %
	2020	2021	2022	
Зернові та зернобобові культури	4794,1	6296,1	6399,7	133,5
у т.ч. пшениця	5017,5	6433,6	6097,1	121,5
жито	4594,3	4470,5	4755,3	103,5
кукурудза	4668,6	6245,5	6555,4	140,4
ячмінь	4352,7	5862,6	5632,7	129,4
гречка	14550,8	17909,2	23805,4	163,6
зернобобові	6224,1	8264,6	8029,8	129,0
Олійні культури	10852,9	16418,5	15036,9	138,6
Буряки цукрові фабричні	871,5	1164,1	1572,2	180,4
Картопля	5103,4	4993,4	4519,5	88,6
Овочеві культури	4437,1	4679,6	14025,0	316,1
Плодові та ягідні культури	9140,2	8177,1	8126,4	88,9
Виноград	6739,0	7211,9	7320,6	108,6

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Найбільш вигідним, як свідчать останні дані Держстату України про рентабельність виробництва сільськогосподарських культур, залишається вирощування зернових культур, соняшнику та іншої рослинницької продукції. Тоді як тваринницька продукція, крім молока, має гірші показники рентабельності (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Рентабельність виробництва рослинницької продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	Рік			2020/ 2018, ±
	2018	2019	2020	
Рівень рентабельності виробництва продукції: зернові та зернобобові культури	24,7	11,8	20,0	-4,7
соняшник	32,5	23,5	39,4	6,9
буряк цукровий фабричний	-11,4	-15,4	-13,5	-2,1
овочеві культури	13,3	2,8	8,0	-5,3
картопля	6,8	15,4	11,0	4,2
плодові та ягідні культури	6,4	6,2	19,0	12,6
виноград	22,6	-7,2	-16,2	-38,8

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Так, найбільший рівень рентабельності за досліджуваний період простежується на рівні до 40 % при вирощуванні соняшнику, 20-25 % – зернових і зернобобових культур.

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1. Оцінка впливу застосування добрив і пестицидів у сільськогосподарських підприємствах

Одним із головних напрямів підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва традиційно вважається внесення оптимальних обсягів добрив і застосування хімічних препаратів – пестицидів (засобів боротьби зі шкідниками й хворобами, бур'янами тощо). Як показують дані в останній досліджуваний 2022 р. було внесено менше добрив в абсолютному вимірі, а відносний показник – частка удобрених площ становить лише 88 % (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Використання добрив у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Мінеральні добрива				
Унесено під урожай звітного року, тис. т	2488,7	2584,1	1831,9	-656,8
У т.ч. азотних (N)	1716,1	1769,9	1214,4	-501,7
фосфорних (P)	432,7	450,8	324,0	-108,7
калійних (K)	339,9	363,4	293,5	-46,4
Унесено під посіви с.-г. культур, тис. т	2483,9	2579,5	1828,1	-655,8
Удобрена площа,тис. га	16378,0	16732,1	12733,7	-3644,3
Частка удобреної площі, %	93	92	88	-5,0
Унесено добрив, кг/га: удобрена площа	152	154	144	-8,0
посівна площа	140	142	126	-14,0
Органічні добрива				
Унесено під урожай звітного року, тис. т	10222,9	10745,9	9728,2	-494,7
Унесено під посіви с.-г. культур, тис. т	10210,0	10721,0	9716,2	-493,8
Удобрена площа, тис. га	960,6	1031,5	735,7	-224,9
Частка удобреної площі, %	5,4	5,7	5,1	-0,3
Унесено добрив, кг/га: удобрена площа	10600	10381	13222	2622,0
посівна площа	576	590	670	94,0

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Така ситуація пояснюється подорожчанням товарів хімічної промисловості, зокрема добрив. Крім того, менше вноситься й органічних добрив.

Подібна динаміка як із застосуванням добрив, так і із застосуванням пестицидів в сільськогосподарських підприємствах (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Використання пестицидів у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Застосовано під урожай звітного року, тис. т	24,6	27,0	19,4	-5,2
Застосовано під посіви с.-г. культур, тис. т	24,2	26,5	19,1	-5,1
Оброблена площа, тис. га	16185,5	16644,0	12913,5	-3272,0
Частка обробленої площі, %	91	91	89	-2,0
Застосовано пестицидів, кг/га:				
удобрена площа	1,5	1,6	1,5	0,0
посівна площа	1,4	1,5	1,3	-0,1

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

У господарствах необхідно ретельно прорахувати оптимальні дози внесення поживних речовин із добривами, проводити альтернативні розрахунки із застосуванням різних комбінацій видів добрив, ефективних засобів захисту рослин, вміло застосувати відповідні інноваційні техніко-технологічні рішення тощо.

Такі висновки підтверджуються проведеною оцінкою тісноти зв’язку між факторами (застосування мінеральних добрив, внесення органічних добрив та обробка сільськогосподарських угідь пестицидами), які впливають на ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах (вартість виробництва продукції рослинництва, грн/га) за допомогою кореляційно-регресійного аналізу даних за областями України (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Кореляційний аналіз впливу застосування добрив і пестицидів на обсяг виробництва рослинницької продукції в підприємствах

Області	Виробництво продукції рослинництва, грн/га	Факторні показники								
		Частка удобреної площі міндобривами, %	Унесено міндобрив на 1 га удобреної площі, кг д. р.	Унесено міндобрив на 1 га посівної площі, кг д. р.	Частка удобреної площі оргдобривами, %	Унесено оргдобрив на 1 га удобреної площі, кг	Унесено оргдобрив на 1 га посівної площі, кг	Частка обробленої площі пестицидами, %	Унесено пестицидів на 1 га обробленої площі, кг д. р.	Унесено пестицидів на 1 га посівної площі, кг д. р.
Вінницька	17621	95	214	203	3,8	16176	613	94	1,8	1,6
Волинська	19323	94	271	254	15,1	7949	1202	94	2,1	1,9
Дніпропетровська	12798	89	125	111	5,5	7262	400	89	1,3	1,2
Житомирська	14451	84	154	129	6,7	9183	619	84	1,4	1,2
Закарпатська	13002	86	107	92	4,7	2979	140	90	2,0	1,8
Івано-Франківська	22558	93	150	139	10,3	25403	2617	94	1,7	1,6
Київська	15668	88	143	125	10,6	17628	1862	89	1,6	1,4
Кіровоградська	16085	87	100	87	0,8	13973	109	90	1,3	1,2
Львівська	24222	96	163	156	7,7	4137	317	96	1,7	1,6
Миколаївська	10662	81	138	111	1,2	18110	218	83	0,9	0,8
Одеська	9868	84	94	79	2,6	2134	56	84	0,8	0,7
Полтавська	19370	83	101	84	4,8	13354	646	89	1,6	1,4
Рівненська	19530	94	143	134	7,9	9201	726	94	2,2	2,1
Сумська	17815	91	168	153	3,4	14687	504	94	1,6	1,5
Тернопільська	25151	95	236	224	5,9	21191	1258	94	1,9	1,8
Харківська	11636	78	101	78	2,8	13708	387	80	1,4	1,1
Хмельницька	22713	93	147	136	6,1	14546	884	94	2,1	2,0
Черкаська	19667	90	174	157	13,1	8657	1132	93	1,6	1,4
Чернівецька	18849	87	117	101	3,4	6856	234	90	1,8	1,6
Чернігівська	15980	90	138	124	2,1	25592	543	90	1,6	1,5
Коефіцієнт кореляції (r)		**0,771**	**0,524**	**0,579**	**0,458**	**0,241**	**0,497**	**0,829**	**0,685**	**0,729**
Коефіцієнт детермінації (r^2)		**0,594**	**0,274**	**0,335**	**0,210**	**0,058**	**0,247**	**0,687**	**0,469**	**0,531**

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Для достовірності кореляційного аналізу, надійності вихідних даних для розрахунку коефіцієнтів кореляції та детермінації обрано області України без урахування тимчасово окупованих (Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська області та АР Крим). Найбільш впливовими факторами на вартісну величину отриманої рослинницької продукції в сільськогосподарських підприємствах є частка обробленої площі пестицидами (коефіцієнт кореляції r=0,829), частка удобреної площі міндобривами (r=0,771) тощо.

Проведений аналіз впливу факторів на результативну ознаку і цих факторів між собою, визначення рівнів мультиколінеарності тощо дозволив обрати відповідні найбільш впливові чинники на рівень ефективності виробництва рослинницької продукції в сільськогосподарських підприємствах за областями України (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Інформація про кореляційно-регресійний аналіз показників впливу застосування добрив і пестицидів на обсяг виробництва рослинницької продукції в сільськогосподарських підприємствах у 2022 р. за допомогою програми Excel

	y_x	x_1	x_2	x_3
y_x	1,0000			
x_1	0,5786	1,0000		
x_2	0,4972	0,4199	1,0000	
x_3	0,7286	0,5329	0,3448	1,0000

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,7894
R-квадрат	0,6232
Наблюдения	20

Дисперсионный анализ	*Df*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	3	8,8	0,001
Остаток	16		
Итого	19		

	Коэффициенты
Y-пересечение	4131,19
Переменная x_1	17,60
Переменная x_2	1,58
Переменная x_3	6609,84

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Отримані результати кореляційно-регресійного аналізу свідчать про тісний зв'язок обсягів виробництва рослинницької продукції у сільськогосподарських підприємствах у 2022 р. (y_x, грн/га) і наступних трьох факторних показників інтенсифікації агровиробництва:

$$y_x = 4131{,}19 + 17{,}60\,x_1 + 1{,}58\,x_2 + 6609{,}84\,x_3\,, \qquad (3.1)$$

де x_1 – внесено мінеральних добрив, кг д.р./га посівної площі; x_2 – внесено органічних добрив, кг д. р./га посівної площі; x_3 – унесено пестицидів, кг д. р./га посівної площі.

Таким чином, для підвищення економічної ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах потрібно займатися землеробством на інтенсивній основі: своєчасно вносити мінеральні й органічні добрива у відповідний період фаз росту й розвитку культурних рослин, застосувати пестициди для боротьби з хворобами та шкідниками тощо [24-26].

Як показує проведений аналіз у попередньому розділі магістерської роботи, незважаючи на зменшення площ, з яких було зібрано врожай сільськогосподарських культур, протягом останніх років їх урожайність поступово зростає. Це зумовлено продуктивністю земельних угідь і здійсненням комплексу заходів щодо її підвищення, що в цілому і впливає на зміну динаміки урожайності основних культур.

З метою відновлення й покращення повоєнного виробництва продукції рослинництва в Україні, крім визначених заходів інтенсифікації рослинництва в сільськогосподарських підприємствах, варто забезпечити комплексний підхід і впровадити ефективні заходи, які дадуть можливість реалізувати:

– відновлення ґрунтового покриву після воєнних дій для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва;

— використання сучасних технологій (впровадження автоматизації, моніторингу, агротехніки, використання баз даних);

— застосування наукових досліджень (вдосконалення сортів рослин, розроблення нових методів обробки грунту, боротьби зі шкідниками та хворобами, оптимізація використання всіх ресурсів);

— формування кооперативних структур та об'єднання сільськогосподарських виробників (покращення маркетингової діяльності, забезпечення доступу до фінансових ресурсів, спільне вирішення проблем галузі);

— державна підтримка фермерів через надання субсидій, кредитів, навчальних програм та консультацій;

— захист довкілля та ефективне використання природних ресурсів;

— розвиток експортного потенціалу (покращення якості, стандартизації та сертифікації продукції, встановлення торговельних зв'язків з іншими країнами та участь у міжнародних виставках і ярмарках) тощо.

Такі напрями підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва можуть сприяти швидшому відновленню галузі та аграрного сектору в цілому в Україні. Варто зазначити, що досягнення цього залежить від комплексного підходу, взаємодії між державою, сільськогосподарськими підприємствами, іншими товаровиробниками, науковими установами, фінансовими інституціями та іншими зацікавленими суб'єктами аграрного ринку [28-40].

3.2. Удосконалення організації збуту агропродовольчої продукції сільськогосподарськими підприємствами

Одним із резервів поліпшення фінансово-економічних показників господарської діяльності сільськогосподарських підприємств є удосконалення

маркетингово-збутової діяльності. Необхідно активно моніторити ціни на сільськогосподарську продукцію контрагентів (харчових і переробних підприємств) та здійснювати продаж за вищими цінами. Для цього необхідно проаналізувати динаміку коливань цін на локальному, регіональному, зовнішньому аграрних ринках, середню ціну реалізації на відповідну продукцію за останні, наприклад, 3-5 років і визначити кращий період продажу і місце продажу.

Враховуючи останні дані Держстату України [19], то кращим періодом, наприклад, для реалізації зернових і олійних культур можна вважати зимово-весняний період, коли середні ціни реалізації за таку продукцію є вищими за середньорічні показники.

Вагомий вплив на показники рентабельності виробництва продукції рослинництва сільськогосподарських підприємств має організація збутової діяльності господарства. Зокрема це можна забезпечити шляхом постійного моніторингу цін в державі, регіоні, за кордоном тощо, щоб потім визначитись із періодом і партіями (обсягами) реалізації агропродукції за більш вигіднішими цінами й забезпечити прийнятні рівні рентабельності різних видів продукції рослинництва для сільськогосподарських товаровиробників [26].

Активною складовою аграрного виробництва, базисом економічного благополуччя є зернове господарство. Внаслідок війни вітчизняні аграрії втратили найдешевший шлях експорту своєї продукції на зовнішній ринок – морські порти. Альтернативою став наземний і річковий транспорт, однак даний вид логістики є значно дорожчий. Низькі закупівельні ціни на аграрну продукцію та значне зростання вартості послуг транспортування призвело до втрати аграріями значної частини прибутків. Як наслідок, багато фермерів відмовились збирати врожай.

Слід зазначити, що на стабільність зернового ринку, у першу чергу, впливає цінова ситуація. Ціни на зерно, особливості їх формування мають фундаментальний вплив на ефективність галузі. Об'єктивно ціна має

відшкодувати виробнику розмір авансованого внеску у виробництво капіталу та забезпечити умови для розширеного відтворення. Через неможливість експорту зерна утворився профіцит на внутрішньому ринку, який спричинив низку негативних наслідків для агровиробників: перенаповнення складів, проблеми зі зберіганням майбутнього урожаю, і як наслідок – зниження ціни. Таким чином, запаси в українських аграріїв досить високі, і щоб отримати фінансові ресурси, вони готові продавати зерно навіть за низькими цінами.

За результатами дослідження встановлено, що середня ціна реалізації 1 тонни зернових культур сільськогосподарськими підприємствами у 2019 р. була на рівні 3868 грн, у 2020-2021 рр. зросла до рівня відповідно 4794 та 6296 грн, а у 2022 р. залишилася майже на рівні попереднього року 6400 грн. У 2022 р. спостерігаємо зниження цін реалізації пшениці та ячменю порівняно із 2021 р. відповідно на 5 і 4%. Якщо у 2021 р. ціна 1 тонни пшениці становила 6434 грн, то у 2022 році знизилася до 6097 грн [19].

Слід зазначити, що незалежно від річних обсягів пропозиції зерна щороку чітко повторюються сезонні тенденції в реалізації зерна по місяцях. Як правило, в період масової реалізації зернових виробниками ціни на внутрішньому ринку помітно знижуються проти попередніх місяців. Сільськогосподарські товаровиробники, реалізовуючи зернову продукцію в період збиральної кампанії, отримують нижчі прибутки, особливо за умов значного зниження цін. Така ситуація зумовлена недостатнім забезпеченням виробників елеваторними потужностями, а також незадовільним станом розвитку збутової, обслуговуючої та експортної інфраструктури, недостатньо ефективною інтервенційною політикою держави. Через неврегульовану систему ціноутворення товаровиробники втрачають великі суми коштів.

В Україні поки що не впроваджено ефективну дію механізмів, що зменшують коливання цін реалізації зерна в межах маркетингового року і

забезпечують стабільно високі доходи сільськогосподарських товаровиробників. В умовах, коли зерно є одним із найбільш конкурентоспроможних продуктів сільського господарства, необхідним кроком з боку держави має стати врегулювання цін, як важливого ринкового інструменту.

Враховуючи вищенаведені факти й аргументи, у державі необхідно налагодити механізм фінансових і товарних інтервенцій на ринку збуту продукції рослинництва, зокрема по ключових культурах: пшениця, кукурудза, соняшник, соя і ріпак.

Порушення логістики, передусім морської, змусило експортерів вибудовувати альтернативні логістичні канали, якими стали річкові порти, залізничний та вантажний транспорт. Проте, низька фізична потужність даного логістичного ланцюга суттєво скоротила обсяги експорту української зернопродукції, як наслідок – перенасичення пропозиції на внутрішньому ринку, що призвело до зниження цін на зернові культури. При цьому вартість транспортування зерна зросла в 5-6 разів.

Слід звернути увагу також на зниження цін вітчизняних зернових на світовому ринку. Незважаючи на зростання витрат, пов'язаних із вирощуванням, збором та транспортуванням зернопродукції, а також підвищення цін у певні періоди на світовому ринку, експортна ціна вітчизняних зернових є доволі низькою.

Існує суттєва залежність товаровиробників від активності зернотрейдерів. Останні монополізували просування зерна на експорт, і тим самим контролюють цінову ситуацію на внутрішніх ринках. Виробники зерна, які здійснюють значну частину витрат та несуть майже всі ризики, усвідомлюють, що реалізувати свою продукцію в сучасних умовах вкрай складно – в основному, через логістичні проблеми. У зв'язку з цим вони змушені приймати різні пропозиції, щоб уникнути пошкодження врожаю.

Цим користуються трейдери, які закуповують за максимально низькими цінами зернові у виробників і створюють підстави для мінімізації експортної ціни. Тобто, основна частина прибутків зосереджується у посередників, а товаровиробники через значне недоодержання фінансових ресурсів позбавлені можливості забезпечувати відтворення виробництва.

Особливої уваги в сучасних умовах господарювання потребує формування обґрунтованої цінової політики й ефективного механізму закупівлі зерна. Потрібно наголосити, що особливості зернового господарства потребують виваженої державної підтримки та захисту інтересів товаровиробників.

Застосування дієвих механізмів державного регулювання дозволить, з одного боку, забезпечити отримання виробниками зерна належних доходів та надходження коштів до бюджету, а з іншого – уникнути низьких експортних цін, які наразі призводять до застосування обмежувальних заходів.

Основними напрямами державного регулювання зернового ринку слід вважати: удосконалення цінової політики; розвиток ринкової інфраструктури; подолання монополії у сфері збуту зерна; страхування урожаю; здійснення кредитної підтримки товаровиробників.

Ринок зернових є одним із пріоритетних для економіки України. Сучасний стан вітчизняного ринку зерна можна охарактеризувати як нестабільний, а основні проблеми його розвитку пов'язані з веденням бойових дій: руйнування інфраструктури ринку, блокада морських портів, значні цінові коливання, монополізм посередників, кон'юнктурні коливання. Разом із тим, дестабілізація ситуації на ринку зерна значною мірою спричинена поведінкою трейдерів, які для максимізації власного прибутку встановлюють занижені закупівельні ціни. Важливою умовою

забезпечення стабільності ринку зерна має стати застосування дієвих механізмів державного регулювання [51].

Традиційно Україна є важливим торговим партнером реалізації сільськогосподарської продукції за кордон. І особливо велике значення це має для збалансування зовнішнього торговельного балансу держави, стабілізації валютного обмінного курсу й впливу на інфляційні процеси. Адже близько половини обсягу експорту України за кордон займає агропродовольча продукція (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Дані про експорт агропродовольчої продукції рослинного походження

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Експорт товарів, млн дол. США	49191,8	68072,3	44135,6	-5056,2
У т.ч.: агропродовольчі товари, %	45,1	40,7	53,0	7,9
агропродовольчі товари, млн дол. США	22179,4	27708,9	23390,0	1210,6
У т.ч.: Продукція рослинного походження, %	**53,6**	**56,1**	**57,6**	4,0
з них зернові культури	**42,4**	**44,5**	**38,9**	-3,5
насіння і плоди олійних рослин	**8,3**	**8,8**	**16,1**	7,8
Жири та олії тваринного або рослинного походження	25,9	25,4	25,4	-0,5
Готові харчові продукти	**15,1**	**13,7**	**10,7**	-4,4
з них цукор і кондитерські вироби з цукру	**1,1**	**0,9**	**1,3**	0,2
готові продукти із зерна	**1,4**	**1,5**	**1,1**	-0,3
продукти переробки овочів	**0,8**	**0,7**	**1,0**	0,2
різні харчові продукти	0,7	0,6	0,5	-0,2
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	1,0	1,1	0,9	-0,1
тютюн і промислові замінники тютюну	2,0	1,6	0,6	-1,4

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Протягом 2020-2022 рр. українським аграріям вдалося забезпечити експорт продукції рослинницького походження, зокрема у 2022 р. й надалі налагодити альтернативні логістичні схеми експорту рослинницької продукції завдяки підтримці багатьом країнам Європи й далекого зарубіжжя. Так, у 2022 р. було експортовано з України 23,4 млрд дол. США агропродовольчої продукції, у тому числі 57,6 % рослинного походження.

На жаль, Україна експортує переважно сільськогосподарську сировину, адже на реалізацію готової продукції рослинного походження припадає невеликий відсоток експорту агропродукції – 5-7 % у 2020-2022 рр. Натомість у структурі невеликого обсягу імпорту агропродовольчої продукції у 2020-2022 рр. (6-7,7 млрд дол. США) займає близько третини рослинницька продукція, зокрема у 2022 р. плоди та горіхи – 5,8 %, готові харчові продукти із зерна – 4,1 %, продукти переробки овочів – 3,6 % тощо (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Дані про імпорт агропродовольчої продукції рослинного походження

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Імпорт товарів, млн дол. США	54336,1	72843,1	55295,7	959,6
У т.ч.: агропродовольчі товари, %	12,0	10,6	10,9	-1,1
агропродовольчі товари, млн дол. США	6498,3	7747,0	6041,0	-457,3
У т.ч., %: Продуктів рослинного походження	30,6	27,5	31,9	1,3
з них їстівні плоди та горіхи	4,0	3,2	5,8	1,8
Жири та олії тваринного або рослинного походження	4,3	5,7	4,9	0,6
Готові харчові продукти	**45,7**	**46,2**	**43,8**	-1,9
з них готові продукти із зерна	**3,7**	**3,8**	**4,1**	0,4
продукти переробки овочів	**3,2**	**3,4**	**3,6**	0,4
різні харчові продукти	**7,5**	**7,2**	**6,9**	-0,6
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	**9,0**	**9,3**	**8,1**	-0,9
тютюн і промислові замінники тютюну	**8,6**	**7,8**	**7,6**	-1,0

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

В умовах війни вітчизняний аграрний експорт суттєво обмежений через проблеми з транспортуванням, доступом до світових ринків, несприятливу ринкову кон’юнктуру. Блокування портів, руйнування виробничої і соціальної інфраструктури, втрата важливих партнерських відносин з іншими країнами, розриви логістичних ланцюгів, мінування і пошкодження земель сільськогосподарського призначення також негативно вплинули на виробництво рослинницької продукції. До початку війни в Україні вироблялось

майже 50 % світових обсягів соняшникової олії та 13 % – експортних обсягів зерна. Країна була основним постачальником продовольства для багатьох імпортозалежних країн.

За період війни логістичні проблеми морських перевезень стимулювали розвиток транспортних потужностей залізниці, дунайських портів, автомобільного транспорту. Нині залізничними шляхами Україна може експортувати щомісяця понад 1 млн т зерна, автотранспортом – понад 600 тис т, дунайськими портами – понад 2 млн т (із потенціалом – до 3 млн т). Тобто, загалом цими трьома логістичними шляхами Україна може забезпечити експорт майже 5 млн т щомісяця, тоді як у 2022 р ними вдавалося вивозити лише до 2 млн т зерна. у 2023 р. вітчизняні експортери підійшли до морської блокади із кращими умовами, ніж минулого року.

Загалом через морську блокаду й обмеження роботи портів у 2022-2023 рр. вітчизняні агровиробники не змогли експортувати 25 млн т зерна. Недоотримання доходів від зовнішньо-торговельних постачань негативно впливають на аграрний ринок. Українські агровиробники не мають фінансових ресурсів для покриття поточних і майбутніх технологічних витрат (оплати праці, придбання насіння, добрив, засобів захисту рослин, оновлення техніки, складських приміщень тощо). Тому Україна потребує пошуку альтернативних шляхів для відновлення експорту зерна.

Вирішувати проблему потрібно впровадженням додаткових заходів для удосконалення організації та контролю за експортними постачаннями на кордонах країн ЄС для усунення недоліків та забезпечення безперешкодного транзиту українського зерна й інших сільськогосподарських товарів до третіх країн. Вагомим аргументом є також фінансова підтримка, яку забезпечує Єврокомісія. Уряд і надалі продовжує пошук дієвих інструментів підтримки агробізнесу в період дії військового стану. Заплановано залучення 6,5 млрд дол. США до 2032 року для повоєнного відновлення 10,5 тис. українських агропідприємств. Крім того, проєктом заплановано інвестування 7,7 млрд дол. США для нарощування виробництва сільськогосподарської продукції з

високою доданою вартістю, 4 млрд дол. США – для будівництва систем іригації наплощі 1 млн га; 1,6 млрд дол. США – для рекультивації пошкоджених війною земель та 1 млрд дол. США – для сприяння переходу українського аграрного сектору до «європейськогозеленого курсу».

Наявність багатьох проблем і викликів у сфері агробізнесу, зумовлених російсько-українською повномасштабною війною, потребує розробки комплексу заходів, спрямованих на стабілізацію і подальший розвиток галузі, зокрема і щодо відновлення в достатніх обсягах експорту агропродукції. Для відновлення, підтримки та збільшення експортного потенціалу по рослинницькій продукції необхідно:

- збільшувати державнупідтримку розвитку логістичної інфраструктури;

- оптимізувати оподаткування і кредитування сільськогосподарських підприємств;

- адаптовувати вітчизняне аграрне виробництво до вимог ЄС та розвивати переробку рослинницької продукції згідно з принципами Green Deal;

- підвищувати якість і безпечність рослинницької продукції;

- забезпечити технологічний розвиток і діджиталізацію у виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах;

- створювати умови для відновлення, стабілізації та переходу аграрного сектору до сталого (стійкого) виробництва тощо [52].

Розробка та удосконалення механізмів реалізації таких заходів сприятиме відновленню й стабілізації виробництва продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах та відновленню експортних позицій України по продукції рослинництва та її переробки на світовому аграрному ринку.

Всередині держави необхідно всебічно підтримувати й сприяти розвитку первинної і глибокої переробки сільськогосподарської продукції на готові харчові продукти. Це сприятиме збільшенню доданої вартості, а, отже, збільшення попиту на робочу силу (додаткові робочі місця) й трудових доходів

населення, насиченню внутрішнього аграрного ринку вітчизняною рослинницькою продукцією, зокрема по плодоовочевій групі товарів.

3.3. Розвиток органічного землеробства як напрям диверсифікації агробізнесу

Сільське господарство є однією з ключових галузей економіки України. Сільське господарство забезпечує населення країни продуктами харчування, що обумовлює продовольчу безпеку країни. Продукція сільського господарства має значну питому вагу в зовнішній торгівлі України. Аграрні виробники постачають продукцію до 190 країн світу. Частка продукції сільського господарства в структурі ВВП країни складає 14,4 %. У структурі галузей сільського господарства переважає рослинництво – 69,3 %, тваринництво – 30,7 %. Україна володіє великим сільськогосподарським потенціалом, завдяки сприятливому клімату та родючим ґрунтам. Є однією з найбільших світових виробників та експортерів пшениці, кукурудзи, соняшникової олії, ріпаку, цукру тощо.

Сучасний стан виробництва продукції рослинництва в Україні є нестабільним. Перш за все, війна завдала значних руйнувань ґрунтовому покриву. Проїзд важкої військової техніки, вибухи ракет та інших видів зброї, зведення фортифікаційних споруд призводять до порушення структури грунту, а згодом до ерозії. Варто зазначити, що кожен вибух є хімічною реакцією й у землі опиняється 43 % алюмінію, міді, сірки, азоту й інших важких металів. Руйнування природно-заповідного фонду України, зміна кліматичних умов, недостатнє фінансування також позначається на виробництві продукції рослинництва. Вирішення даної проблеми вимагає комплексного підходу та детального аналізу. Виробництво продукції рослинництва перебуває в центрі уваги агрономів, екологів, економістів, інженерів та фахівців інших спеціальностей. Збільшення виробництва

продукції рослинництва в складних умовах воєнного стану та забезпечення продовольчої безпеки країни стає першочерговим завданням галузі.

Орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а також олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції для харчування. Як наслідок, в останні роки спостерігається недостатнє виробництво певних сільськогосподарських культур, а саме круп'яних та плодоовочевих, оскільки вони є малорентабельними, трудомісткими або збитковими. Результатом цього є зниження пропозиції окремих сільськогосподарських культур на ринку, формування ажіотажного попиту та стрімке зростання цін.

Сільське господарство є однією з основних галузей економіки України. Для його розвитку в нашій країні є досить сприятливі умови. Виробництво продукції рослинництва є стратегічною галуззю національної економіки, оскільки є фактором продовольчої безпеки держави. Проте аналізу та вживання запобіжних заходів потребує переорієнтація сільгоспвиробників на вирощування культур, які, з економічної точки зору вигідні, проте при цьому досить часто спрощується структура посівних площ та порушуються агротехнічні умови. Усе це змушує звернути увагу на умови виробництва продукції рослинництва [41-45].

Одним із стратегічних і потенційно вигідних напрямів ефективності виробництва рослинницької продукції є розвилко органічного землеробства. Розвиток органічного руху вже багато років є однією з найактуальніших тенденцій для сучасного суспільства. Європейська спільнота у даному аспекті завжди була не лише одним із ключових чинників, але й постійною рушійною силою розвитку органічної сфери, оскільки позитивний вплив органічного виробництва на здоров'я суспільства, навколишнє середовище, родючість ґрунтів, біорізноманіття та економіку сільських територій є беззаперечним.

Очевидним є той факт, що без своєчасного та повноцінного правового обґрунтування органічної сфери розвиненим країнам Європи, США, Канади не вдалося б досягти такого високого соціально-економічного ефекту від органіку.

Зауважимо, що основні умови та принципи ведення органічного господарства на сьогодні диктує Міжнародна федерація — Рух за органічне сільське господарство (IFOAM), заснована в 1973 році. Умови ведення органічної діяльності формалізуються і періодично переглядаються IFOAM на основі консультацій із її членами. Окрім IFOAM, до складу якої входять 760 представників із понад 100 країн світу, на різних рівнях функціонують також міжнаціональні та національні об'єднання, членами яких є фермери і їх асоціації, переробні підприємства, вантажовідправники, сертифікаційні й консультаційні служби, брокери, дистриб'ютори, роздрібні торговці, що працюють у сфері органічної індустрії.

У США на державному рівні виробництво органічного продовольства було законодавчо регламентовано у 1990 р. Усі продукти, які продаються або маркуються у цій країні як органічні, мають бути сертифіковані згідно із затвердженими законом правилами. Близько 80 % органічної продукції виробляють сімейні ферми, менші за розмірами, ніж традиційні господарства. Переробляють і пакують таку продукцію невеликі та середні підприємства, розташовані, як правило, поблизу відповідних ферм.

На сьогодні це один з сегментів сільського господарства США, який найшвидше зростає. З 1990-х років спостерігається значне зростання споживчого попиту на органічні товари, забезпечуючи ринкові стимули для фермерів США щодо широкого асортименту продуктів.

Стосовно законодавчого регулювання, то основним уповноваженим органом влади, задіяним у контролі та регулюванні розвитку органічного виробництва у США є Міністерство сільського господарства Сполучених

Штатів Америки (USDA). USDA – федеральний уповноважений орган влади, що регулює органічний сектор. Також для надання сертифікаційних та інспекційних послуг Служба збуту сільськогосподарської продукції Міністерства сільського господарства США акредитувала 100 контролюючих органів. Існує два типи сертифікації американської органічної продукції: для "тих, хто вирощує" (фермерів) та "тих, хто обробляє" — переробних підприємств та організацій зі збуту [19]. Міністерство сільського господарства США також має своїх представників у кількох інших країнах, що дозволяє імпортувати органічні продукти для подальшого продажу в Сполучених Штатах Америки (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Органи контролю та регулювання розвитку органічного виробництва у США [50]

Основним документом у сфері розвитку органічного виробництва є Сільськогосподарський білль США (U.S. Farm Bill), що визначає політику у сфері не лише органічного, а й сільського господарства та програми із надання субсидій для сільського господарства загалом. Як правило, нову редакцію цього документу ухвалюють кожні п'ять років. Положеннями

Сільськогосподарського біллю 2012, 2017, 2022 років були підтримані кілька органічних сільськогосподарських ініціатив у сільському господарстві: Ініціатива з дослідження та дорадчої роботи в органічному сільському господарстві (Organic Research and Extension Initiative, OREI), Ініціатива з даних органічного сільського господарства (Organic Data Initiative), яка розширює збір та аналіз економічної інформації; Національна органічна програма (National Organic Program), яка регулює органічні стандарти та сертифікацію; Національна програма органічної сертифікації розподілу витрат (National Organic Certification Cost-Share Program), яка повертає кошти на сертифікацію через відшкодування та Програма заохочення збереження навколишнього середовища (Enviromental Quality Incentive Program, EQIP).

Зважаючи на вищеозначене, можемо говорити про те, що США характеризується високою диференціацією державної підтримки. Важливим є те, що органічне виробництво закріплено у найважливішому нормативному документі та гарантує фіксовані обсяги фінансування для органічних фермерів.

Асоціація органічної торгівлі (Organic Trade Association, OTA) — це провідна бізнес-асоціація, яка представляє органічний сектор в США, Канаді та Мексиці. Вона об'єднує більш, ніж 1700 членів, які є виробниками, переробними підприємствами, трейдерами, представниками роздрібної торгівлі, сертифікаційних органів та інших бізнес-структур, що залучені до виробництва та збуту сертифікованих органічних продуктів.

Інтерес споживачів до органічних харчових продуктів у Канаді дуже залежить від зростання інтересу до сезонних місцевих харчових продуктів. Феномен органічних продуктів став важливою частиною цієї тенденції, коли все більше груп у провінціях рекламують свої продукти як "місцеві та органічні". Це також впливає на політику закупівель, дистрибуцію та роздрібну торгівлю, оскільки саме походження органічних продуктів стає

основним аргументом для рішення щодо їхнього придбання покупцем. Державні органи влади співпрацюють з канадським органічним сектором для розвитку та популяризації канадського бренду для органічних продуктів. Канадське інспекційне агентство харчових продуктів (CanadianFood Inspection Agency, CFIA) (рис. 3.2) є федеральним уповноваженим органом влади у сфері регулювання органічного сектору. Органи з підтвердження відповідності (Conformity Verification Bodies, CVB) мають угоди з Канадським інспекційним агентством харчових продуктів згідно зі статтею 14(1) Акту Канадського інспекційного агентства харчових продуктів щодо проведення оцінки, надання рекомендацій для подальшої акредитації та здійснення моніторингу сертифікаційних органів. Двадцять приватних контролюючих органів було акредитовано для проведення сертифікації та інспектування в Канаді.

Рис. 3.2. Система органів контролю за виробництвом органічної продукції у Канаді [50]

Канадське інспекційне агентство харчових продуктів (Canadian Food Inspection Agency, CFIA) є федеральним уповноваженим органом влади у сфері регулювання органічного сектору. Органи з підтвердження відповідності (Conformity Verification Bodies, CVB) мають угоди з Канадським інспекційним агентством харчових продуктів згідно зі статтею 14(1) Акту Канадського інспекційного агентства харчових продуктів щодо проведення оцінки, надання рекомендацій для подальшої акредитації та здійснення моніторингу сертифікаційних органів. Двадцять приватних контролюючих органів було акредитовано для проведення сертифікації та інспектування в Канаді.

В липні 2011 р. між ЄС та Канадою підписано угоду про еквівалентність щодо органічних продуктів. Вона мала позитивний вплив на торгівлю органічними сільськогосподарськими продуктами між ЄС та Канадою.

У 2009 р. канадський федеральний уряд та провінційні органи державної влади започаткували багаторічну багатосторонню сільськогосподарську рамкову програму "Зростати, просуваючись вперед" (Growing Forward). І хоча рамкова програма не включає жодного спеціального повідомлення про фінансування чи про програми для органічного сільського господарства, було проведено консультації безпосередньо з органічним сектором під час розробки цієї загальної координуючої політики. Вона містить багато програм, що підтримуватимуть канадський органічний сектор протягом наступних кількох років.

Зауважимо, що у Канаді застосовується система гармонізованих кодів для відстеження загального зростання продажів за категоріями органічних товарів, що дозволяє підрахувати обсяги продажів органічної продукції на внутрішньому ринку [50].

Канадський органічний сектор зазнав збоїв у 2020 році під час сезону вегетації початок зіткнувся з національним карантином, що спричинило глобальні збої. Незважаючи на перешкоди, органічні площі зросли на 19 % до більш ніж 3,5 млн акрів або майже 1,5 млн га. Продажі органічних продуктів харчування та напоїв у 2020 р. перевищили 6,5 млрд канадських доларів (4,3 млрд. євро), що приблизно на 33 % вище, ніж у 2017 р. Канада продовжує залишатися нетто-імпортером органічних продуктів у всьому світі, а дані за 2020 р. свідчать про експорт органічної канадської продукції на понад 600 млн канадських доларів. У 2020 р. Канада підписала нові угоди про еквівалентність з Тайваню, розширили сферу дії угоди з Японією [50].

Більшість розвинених країн інтегрували органічне сільське господарство у свою аграрну політику, що своєю чергою поширюється на інші галузі соціальної політики та економіки, наприклад збереження навколишнього середовища, охорону здоров'я, регіональний розвиток, зайнятість, соціальні питання та захист прав споживачів. Проблематика органічного сільського господарства та виробництва органічних харчових продуктів не була відразу визнана і включена до урядової політики багатьох розвинутих країн світу, вона була інтегрована тільки після того, як активний публічний захист інтересів, лобіювання, підтримка та співпраця між фермерами, розробка та впровадження стандартів органічного виробництва, інформування споживачів були продемонстровані громадськими організаціями. Як результат, органічні виробники зайняли свою нішу на ринку та мають правове поле для своєї діяльності, у якому вони зараз працюють у багатьох розвинутих країнах світу.

Розвиток енергійного органічного сектору заохочує створення зв'язків, уніфікацію великої кількості факторів та побудову співпраці між громадським та державним секторами. Адже вагоме значення має державна політика у реалізації стратегічних пріоритетів розвитку органічного виробництва розвинутих країн, що своєю чергою формує та забезпечує майбутнє наступних поколінь загалом.

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення й дослідження питань ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах можна зробити такі висновки.

Ефективність виробництва як економічна категорія відображає вплив об'єктивних економічних законів, які проявляються в продуктивності виробництва. Ефективність показує кінцевий корисний ефект від використання засобів виробництва і живої праці, а також їх загальних інвестицій.

Ефективність виробництва визначається співвідношенням між результатами господарської діяльності підприємства і матеріальними, фінансовими і трудовими ресурсами (витратами), що використовуються для отримання цих результатів. Економічна ефективність означає виробництво певної кількості продукції з мінімальною вартістю відповідних ресурсів. Економічна ефективність виробництва окремих видів продукції рослинництва характеризується системою таких показників: урожайністю; собівартістю 1 ц продукції; ціною реалізації 1 ц продукції; прибутком на 1 ц продукції; рівнем рентабельності виробництва певного виду продукції.

Враховуючи інфляційні процеси і тимчасову втрату територій внаслідок воєнного захоплення рф, випуск агропродукції у співставних цінах 2016 р. за 2020-2022 рр. зменшився незначно – до 534,4 млрд грн. Більшу частину (65,9 %) валової агропродукції в Україні виробляють сільськогосподарські підприємства і в 2022 р. вона становила у співставних цінах 2016 р. 348,4 млрд грн, у якій питома вага рослинницької продукції становила 81,3 %.

У структурі посівів сільськогосподарських підприємств найбільше займає зерновий клин – 8,7 млн га (53,2 %), у тому числі озима пшениця – 3,9 млн га, кукурудза – 3,4 млн га тощо. Технічні культури в сільськогосподарських підприємствах займають 7,3 млн га (44,4 %), у тому числі найбільші площі сільськогосподарських угідь відведено під соняшник – 4,5 млн га, сою – 1,4 млн га та ріпак озимий – 1,2 млн га.

В останні роки в Україні простежуються високі показники урожайності сільськогосподарських культур. Так, по групі зернових і зернобобових культур вона становить близько 50 ц/га, зокрема у складному для держави 2022 р. озима пшениця мала урожайність 40,9 ц/га, кукурудза на зерно – 69,1 ц/га. По технічних культурах простежується також прогрес в отриманні високих врожаїв: у 2022 р. урожайність цукрових буряків становила 553,6 ц/га, дещо зменшилась урожайність соняшнику, сої та ріпаку. Зменшення урожайності базових культур, які вирощуються в сільськогосподарських підприємствах, пояснюється складною ціновою і логістичною ситуацією по закупівлі насіння, добрив, отрутохімікатів, пального, їх вчасного й достатнього використання.

Напрямами підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва є внесення оптимальних обсягів добрив і застосування хімічних препаратів – пестицидів (засобів боротьби зі шкідниками й хворобами, бур'янами тощо). У господарствах необхідно ретельно прорахувати оптимальні дози внесення поживних речовин із добривами, проводити альтернативні розрахунки із застосуванням різних комбінацій видів добрив, ефективних засобів захисту рослин, вміло застосувати відповідні інноваційні техніко-технологічні рішення тощо.

Одним із напрямів інтенсифікації землеробства й на цій основі підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах є проведення меліоративних заходів, зокрема зрошення у степовій і частково лісостеповій зонах України.

Тому одним із резервів поліпшення фінансово-економічних показників господарської діяльності сільськогосподарських підприємств є вдосконалення збутової і логістичної діяльності. Узагальнено напрями відновлення експортного потенціалу за рослинницькою продукцією України. Необхідно активно моніторити ціни на сільськогосподарську продукцію контрагентів (харчових і переробних підприємств) й здійснювати продаж за вищими цінами. Для цього слід аналізувати динаміку коливань цін, середню ціну реалізації на відповідну продукцію й визначити кращий період її продажу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економіка сільського господарства: Навч. посібник. Збарський В. К., Талавиря М. П., Кулаєць М.М., Микицей Т. Д., Збарська А. В., Томашевська О. А.; за ред. проф. В.К.Збарського. К., 2016. 718 с.

2. Економіка і підприємництво, менеджмент. С. М. Рогач, Т. А. Гуцул, В. А. Ткачук та ін. К.: Видавничий центр НУБіП України, 2015. 726 с.

3. Василенко П.М., Васильченко В.С., Галицький В.М. Словник-довідник соціального працівника. К.: ІПК ДСЗУ, 2017. 322 с.

4. Енциклопедичний словник: соціально-трудова сфера: 100 термінів і понять. Під заг. ред. С.В. Мельника. Луганськ: НДІ СТВ, 2005. 168 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.-Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

6. Економічна енциклопедія: у 3 т. Відп. ред. С. В. Мочерний та ін. К.: Видавничий центр «Академія».

7. Єрмаков О.Ю., Балановська Т.І. Економіка і підприємництво, менеджмент: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти III – IV рівня акредитації з напряму підготовки 6.090101 «Агрономія». К.: НУБіП України, 2021. 352 с.

8. Рогач С. М., Суліма Н. М., Гуцул Т. А., Ільків Л. А., Ярема Л. В. Економіка сільського господарства: навчальний посібник. 2019. 450 с.

9. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероблене.. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.

10. Ланченко Є.О. Формування системи соціально-трудових відносин у аграрному секторі економіки: монографія. К.: ЦП “Компринт”, 2019. 556 с.

11. Ланченко Є. О. Розвиток соціально-трудових відносин в аграрній сфері: монографія. К.: ЦП «Компринт», 2022. 266 с.

12. Степасюк Л.М., Суліма Н.М. Економіка і фінанси підприємства: навч. посібник. К.: «ЦП «КОМПРИНТ»», 2022. 329 с.

13. Збарський В.К. Економіка і управління підприємством: навчальний посібник. За ред. професора В.К.Збарського. К.: НУБіП України, 2018. 592 с.

14. Законодавство України. Вебсторінка. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws.

15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436 (із зм.). www.rada.gov.ua (Інтернет-сайт Верховної Ради України);

16. Ткачук В. А., Ланченко Є. О., Балан О. Д., Гаврилюк І. П. Економіка праці й соціально-трудові відносини: навчальний посібник. К.: НУБіП України, 2022. 616 с.

17. Статистична інформація, експрес-випуски, публікації. Вебсторінка Держстату України. URL: http://ukrstat.gov.ua.

18. Статистичні щорічники України. Вебсторінка Держстату України. URL: http://ukrstat.gov.ua.

19. Статистичні збірники «Сільське господарство України». Вебсторінка Держстату України. URL: http://ukrstat.gov.ua.

20. Статистичні збірники «Рослинництво України». Вебсторінка Держстату України. URL: http://ukrstat.gov.ua.

21. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів господарювання». Вебсторінка Держстату України. URL: http://ukrstat.gov.ua.

22. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва». Вебсторінка Держстату України. URL: http://ukrstat.gov.ua.

23. Статистичні збірники «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України». Вебсторінка Держстату України. URL: http://ukrstat.gov.ua.

24. Ланченко Є. О. Концептуальні засади розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2022. Вип. 1. С. 96-108.

25. Ланченко Є. О., Івченко В. М. Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі економіки. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 56. С. 19-28.

26. Ланченко Є. О., Тимошенко М. М., Івченко В. М. Напрями забезпечення ефективного виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка і управління бізнесом*. 2024. Том 15. № 2. С. 23-42.

27. Ланченко Є. О., Грибань Б. С., Задонський Д. О. Перспективи розвитку малого агропідприємництва для відновлення економіки України. Бізнес-моделі для сталого розвитку: виклики та цифрова трансформація: Міжнар. наук.-практ., м. Харків, 15-16 лютого 2024 р.: матеріали конф. Харків, 2024. С. 50-52.

28. Кваша С.М., Червоний Д.В. Формування попиту і пропозиції на аграрних ринках України в умовах надзвичайних викликів. *Економіка і управління бізнесом*. 2024. Том 15. № 1. С. 5−19.

29. Варченко О.М., Варченко О.О., Вернюк Н.О. Стратегічні напрями розвитку ринку соняшнику. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 87−97.

30. Березіна Л.М., Бородіна Д.С. Сучасний стан виробництва продукції рослинництва в Україні. *Агросві*т. 2023. № 21. С. 46−50.

31. Табацкова Г.В., Поточилова І.С., Ткачук А.В. Аналіз виробництва продукції рослинництва у Миколаївській області. *Агросвіт*. 2024. № 6. С. 143−148.

32. Спринчук Н.А. Економічна ефективність інвестицій в зрошувальні технології. *Агросвіт*. 2024. № 5. С. 70−74.

33. Ільчук М.М., Коновал І.А., Водніцький М.В. Стабілізація ринку зерна в Україні в повоєнний період. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2022. Том 13. № 1. С. 19−30.

34. Коваленко Н.О., Лабенко О.М., Коваленко В.П., Клименко М.В. Економічна ефективність виробництва озимої пшениці в типовому господарстві Центрального регіону України. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2020. Том 11. № 2. С. 25−32.

35. Makarchuk O. Sunflower oil market in Ukraine: state and challenges. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2022. Том 13. № 2. С. 91−100.

36. Шарковська С.О. Стратегічні напрями розвитку ринку соняшнику. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2019. Том 10. № 2. С. 155−160.

37. Чередніченко О.О., Чайка Є.А. Економічні аспекти виробництва овочів в Україні. *Економіка і управління бізнесом*. 2022. Том 13. № 3. С. 74−83.

38. Діброва А.Д., Діброва Л.В., Лужанський В.В. Теоретико-методичні засади розвитку ринку яблук і продуктів їх переробки. *Економіка і управління бізнесом*. 2024. Том 15. № 1. С. 5−19.

39. Байдала В.І., Мірзоєва Т.В., Мірзоєв Т.Д. Господарська цінність технічних нішевих культур і перспективи розвитку їхнього виробництва. *Економіка і управління бізнесом*. 2023. Том 14. № 1. С. 5−23.

40. Мірзоєва Т.В., Томашевський В.Ю. Обґрунтування доцільності розвитку виробництва нішевих зернових культур. *Економіка і регіон*. 2023. № 1 (88). С. 17−23.

41. Федоренко, О. П. Економічні аспекти ефективності аграрного виробництва в Україні. *Журнал аграрної науки*, 2022. 18(2), С. 30-45.

42. Шевчук, В. О. Визначення рентабельності в агробізнесі. Київ: НУБіП України. 2020. 180 с.

43. Шкарупа, В. М.. Екологічні аспекти аграрного розвитку: сучасні виклики 2023. 120 с.

44. Батюк, С. М. Економіка агробізнесу: інвестиції, інновації та стійкий розвиток. Київ: Видавництво "Кондор". 2018. 320 с.

45. Черевко Г. В., Горбонос Ф. В., Іваницька Г. Б., Павленчик Н. Ф. Економіка підприємства: Навч. посіб. За. ред. Г. В. Черевна. Л.: Апріорі, 2004. 384 с.

46. Малік М.Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97-103.

47. Економіка підприємства. Підручник. Під заг. ред. д.е.н., проф. Ковальської Л.Л. та проф. Кривов'язюка І.В. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2020. 620 с.

48. Економіка підприємства. Навчальний посібник. За ред. проф. А.І. Яковлєва, доц. Ларки Л.С. Харків: НТУ «ХПІ», 2019. 516 с.

49. Економіка підприємства. Навчальний посібник. Н. В. Романченко, Т. В. Кожемякіна, К. В. Пічик. Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія". Київ. 2019. 302 с.

50. Сенишин О.С. Державна політика у сфері органічного виробництва у розвинених країнах світу. *Агросвіт*. 2023. № 15. С. 3−10.

51. Жибак М.М., Христенко Г.М. Ринок зерна в Україні: цінова ситуація та проблеми розвитку в умовах війни. *Агросвіт*. 2024. № 6. С. 23-29.

52. Пітель Н.Я. Аграрний експорт України в умовах війни. *Економіка та управління АПК*. 2023. № 2. С. 45–56.